

PAWEŁ GUT

ORCID: 0000-0003-3148-3298

Uniwersytet Szczeciński

pawel.gut@usz.edu.pl

O zasobie zaginionego historycznego archiwum miasta Szczecina

Słowa kluczowe: Pomorze, Szczecin, archiwum miejskie Szczecina, archiwalia, akta miejskie, Archiwum Państwowe w Szczecinie

Keywords: Pomerania, Szczecin, Szczecin city archive, archival records, city records, State Archive in Szczecin

Wprowadzenie

W marcu–kwietniu 1945 roku w trakcie działań wojennych lub też w pierwszych miesiącach po ich ustaniu depozyt akt miejskich Szczecina, wycofany z zasobu Archiwum Państwowego w Szczecinie w 1942 roku i zabezpieczony przez władze miejskie Szczecina najpewniej w piwnicach szpitala w Zdunowie (obecnie Specjalistyczny Szpital im. prof. Alfreda Sokołowskiego), utracony został w niewyjaśnionych okolicznościach¹. Podobny los spotkał również inne archiwalia miejskie z terenu współczesnego Pomorza Zachodniego, np. nowomarchijskiej

¹ Maciej Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1914–1945. Ludzie i działalność* (Szczecin: Archiwum Państwowe w Szczecinie, 2019), 197; Mieczysław Stelmach, „Losy archiwaliów szczecińskich w okresie II wojny światowej”, *Szczeciński Informator Archiwalny* 9 (1995): 24; Dirk Schleinert, „Das Staatsarchiv Stettin von 1930 bis 1945”, *Baltische Studien* NF 99 (2013): 123; Radosław Gaziński, Jerzy Grzelak, Jerzy Podrański, wstęp do *Regesty dokumentów miasta Szczecina z lat 1243–1856*, oprac. Radosław Gaziński, Jerzy Grzelak, Jerzy Podrański (Szczecin: Archiwum Państwowe w Szczecinie, 1993), IV–V.

Chojny (Königsberg in Neumark)². Ze szczecińskiego archiwum historycznego ocalał jeden dokument pergaminowy – potwierdzenie lokacji miast przez księcia pomorskiego Bogusława IV z 1293 roku. Ten ostatni odnaleziony został w okolicach wspomnianego już Zdunowa.

Do strat wojennych archiwaliów szczecińskich należy również dołączyć bieżące akta administracyjne będące w bieżącej registraturze w Czerwonym Ratuszu, siedzibie władz miejskich, który w pierwszych dniach maja 1945 roku został spalony. Zachowały się fragmenty bieżącej registratury będące w użytkowaniu wydziałów nadzoru budowlanego, kanalizacji oraz dróg i mostów, przechowywane poza centralną siedzibą władz miejskich³.

Zaginione historyczne archiwum Szczecina stanowiło bezcenne dziedzictwo kulturowe Pomorza, a także jedno z istotnych skarbnic źródeł do dziejów nie tylko miasta, ale także Pomorza oraz krain nadbałtyckich od XIII do ostatnich dziesięcioleci XIX wieku.

Jednak dotąd nie podjęto faktycznego oszacowania wielkości utraconego zasobu oraz ukazania jego struktury. Celem studium jest wypełnienie tej luki, przedstawienie wielkości zaginionego archiwum miejskiego (depozytu szczecińskiego) oraz przeanalizowanie jego struktury, a tym samym rzeczywistej oceny jego wartości historycznej.

Podstawą źródłową są akta Pruskiego Archiwum Państwowego w Szczecinie, będące w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie, a także akty normatywne oraz literatura przedmiotu, w tym opracowania Rodgero Prümersa⁴, Martina Wehrmanna⁵, Otto Grotefenda⁶, Lucyny Turek-Kwiatkowskiej⁷,

² Ewa Syska, „Źródła do dziejów Nowej Marchii z okresu panowania Askańczyków i Wittelsbachów (do 1373 r.)”, *Studia Źródłoznawcze* 43 (2005): 64; Klaus Neitmann, Winfried Schicht, red., Joachim Stephan, oprac., *Städtebuch Historisches Ostbrandenburg* (Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2022), 212.

³ Gaziński, Grzelak, Podrański, wstęp do *Regesty*, V.

⁴ Rodgero Prümers, „Die Städtischen Archive der Provinz Pommern links der Oder”, *Baltische Studien* 32 (1882): 73–99; tenże, „Privilegien-Bücher, Matrikeln, Copiarrien etc.”, w: *Pommersches Urkundenbuch*, t. 2, cz. 2, red. Rodgero Prümers (Stettin: Staatsarchiv Stettin, 1885), VIII–XX.

⁵ Martin Wehrmann, wstęp do *Das älteste Stettiner Stadtbuch*, red. Martin Wehrmann (Stettin: Herrcke und Lebeling, 1921), 3–16.

⁶ Otto Grotefend, „Das älteste Stettiner Bürgerbuch”, *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 1–2 (1923): 2–6.

⁷ Lucyna Turek-Kwiatkowska, *Z dziejów służby archiwalnej. Archiwa na Pomorzu Zachodnim w latach 1808–1914* (Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1968).

Macieja Szukały⁸, a także Radosława Gazińskiego, Jerzego Grzelaka i Jerzego Podrańskiego⁹.

Kształtowanie się archiwum miejskiego

Początki archiwum miejskiego Szczecina wiążą się z procesem formowania się miasta na prawie magdebumskim w połowie XIII wieku i uzyskaniem przez kształtujące się władze miejskie dyplomu lokacyjnego¹⁰. Stał się on podwaliną archiwum Rady Miejskiej (Rathsarchiv) w Szczecinie. Do początku XIV wieku władze miejskie posiadały nie mniej niż 35 dokumentów, w większości nadań i przywilejów lub kolejnych ich potwierdzeń czy transumptów¹¹. W ciągu kolejnych stuleci zbiór dokumentów rozrósł się do ponad 800 dyplomów pergaminowych i papierowych, których odbiorcą były władze miejskie Szczecina¹². Dla porównania archiwum miejskie w Greifswaldzie w 1879 roku posiadało 1461, a w Stralsundzie ponad 2000 dokumentów¹³.

Od początku XIV wieku registratura miejska zaczęła wzbogacać się o nową formę kancelaryjną – księgi¹⁴. Początkowo były to księgi sądu ławniczego, z czasem też księgi protokołów rady, a także przyjęć do prawa miejskiego¹⁵. Wyodrębniły

⁸ Szukała, *Archiwum*.

⁹ Gaziński, Grzelak, Podrański, wstęp do *Regesty*, I–VIII.

¹⁰ O procesie lokacji na Pomorzu: Jan Maria Piskorski, *Miasta księstwa szczecińskiego do połowy XIV wieku* (Poznań–Szczecin: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2005), 49–75, 87–99.

¹¹ Gaziński, Grzelak, Podrański, *Regesty*, 1–19.

¹² W 1882 roku w wydrukowanym w Baltische Studien sprawozdaniu o wizytacji registratury miejskiej Szczecina w 1879 roku Rodgero Prümers podał liczbę 858 dokumentów, tenże, „Die Städtischen”, 84.

¹³ Tamże, 79, 89–93; Hermann Hoogeweg, „Die Entstehung des Stralsunder Stadtarchivs”, *Baltische Studien* NF 30 (1928): 97.

¹⁴ Powstanie ksiąg jako nowej formy kancelaryjnej miast było sygnałem rozwoju samorządowej gminy, która potrzebowała doskonalszej formy utrwalania swej działalności, a także wychodziła naprzeciw potrzebom społeczności miejskiej. Krzysztof Skupieński, „Biurokracja w średniowiecznej kancelarii”, w: *Drogą historii. Studia ofiarowane profesorowi Józefowi Szymańskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Piotr Dymmel, Krzysztof Skupieński, Barbara Trelińska (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001), 206–212; Randolph C. Head, *Making Archives in Early Modern Europe: Proof, Information, and Political Record Keeping, 1400–1700* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), 41–133.

¹⁵ Martin Wehrmann, wydawca najstarszej księgi miejskiej Szczecina z lat 1305–1352, zachowanej współcześnie w depozycie miejskim w Archiwum Państwowym w Szczecinie, nie wykluczył, iż mogły istnieć wcześniejsze archiwalia tego typu dla pomorskiej stolicy, Wehrmann, wstęp do *Das älteste*, 7; Martin Wehrmann, Ferdinand Fabricius, Theodor Pyl, Paul Manke, „Die erhaltenen

się również księgi rachunkowe, portowe, a także innych instytucji miejskich. Urzędnicy miejscy tworzyli dla potrzeb zarządu nad miastem księgi zawierające zbiory przywilejów, opisy granic, spisy umów itd. Z tych ostatnich w szczecińskim archiwum były: biała księga (Weisses Buch), będąca miejskim kodeksem dyplomatycznym, matrykuła własności miejskiej (Matrikel darin alle der Stadt Alten Stettin zwgehorige Eigenthumbliche Stadt und Landgueter) opracowana przez Eliasza Schlekera w II połowie XVI wieku, a także drugi zbiór dokumentów miejskich, zwany czerwoną księgą (Rothes Buch) opracowany przez Paula Friedeborna¹⁶.

W średniowieczu dokumenty, księgi, a także potem luźne akta znajdowały się pod opieką pisarza miejskiego. W 1282 roku stanowisko to pełnił Godekinus¹⁷. W XVI wieku ten ostatni urzędnik, nazywany często już sekretarzem miejskim (Stadtsecretarius), kierując kancelarią miejską, nadal sprawował nadzór nad archiwum miejskim¹⁸. Źródłowe informacje o archiwum miejskim pochodzą z Regulaminu Ratuszowego z 18 marca 1723 roku, stanowiącego swego rodzaju konstytucję fryderycjańskiego Szczecina w XVIII wieku. Archiwum mieściło się na ratuszu, a jego opiekunem był nadsekreterz (Obersectetarius; RR II §37–38–39) wspomniany przez drugiego sekretarza. Do bezpośredniej pracy z aktami wyznaczony był specjalny urzędnik – registrator¹⁹.

Nie zachowały się informacje o strukturze układu archiwum miejskiego w średniowieczu i czasach książęcych. Z dostępnych informacji wiadomo, że nowy porządek registraturze miejskiej nadał w 1752 roku nadsekreterz Schul-tze²⁰. Według nowego układu, prócz zbioru dokumentów, akta dzieliły się na 18 działów/titulusów (Titulus), a te na sekcje (Sectio). Dalej sekcje dzieliły się

mittelalterlichen Stadtbücher Pommerns”, *Baltische Studien* 46 (1896): 45–102 (księgi miejskie Szczecina, 75–81); Fritz Morré, „Quellen zur Bevölkerungsgeschichte der pommersche Städte im Stettiner Staatsarchiv”, *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertums-kunde* 52 (1938), 4: 97–99.

¹⁶ Prümers, „Die Städtischen”, 85–89; tenże, „Privilegien-Bücher”, XV–XVI; Wehrmann, Fabricius, Pyl, Manke, „Die erhaltenen”, 77–81.

¹⁷ W 1295 roku pisarzem miejskim był Godefridus. M. Wehrmann uważał, iż Godekinus i Godefridus to ta sama osoba pisarza miejskiego, Wehrmann, *Das älteste*, 11.

¹⁸ Radosław Gaziński, „Administracja Szczecina w czasach Paula Friedeborna”, w: *Paul Friedeborn i jego dzieło*, red. Paweł Gut (Szczecin: Zamek Książąt Pomorskich, 2021), 40. Wykaz sekretarzy z lat 1454–1597 opublikował Paul Friedeborn w II księdze opisu miasta: Paul Friedeborn, *Historische Beschreibung der Stadt Alten Stettin*, ks. 2 (Alten Stettin: gedruckt durch unnd in Verlegung S. Joachim Rheten Erben, 1613), k. Zz4.

¹⁹ Registrator został zatrudniony po raz pierwszy w 1740 roku. Friedrich Thiede, *Chronik der Stadt Stettin* (Stettin: Verlag von Ferdinand Müller, 1849), 808.

²⁰ Prümers, „Die Städtischen”, 86.

niekiedy na mniejsze jeszcze części, np. grupy akt według nazw wsi miejskich, a następnie na numery²¹. Te ostatnie stanowiły dokumenty, księgi miejskie lub akta spraw. Księgi i akta spraw dzieliły się na woluminy. Układ ten obowiązywał na pewno jeszcze w 2. połowie XIX wieku.

Akta w archiwum miejskim były w ciągu XVIII i XIX wieku brakowane. Niestety nie zachowały się materiały dotyczące tych działań. Wiadomo, iż po 1879 roku seria akt „Bractwo Kurkowe” w tytulusie VIII (Tit. VIII Sect. 83 Schützen-Compagnie) składała się jedynie z 1 j.a. o sygnaturze Tit. VIII 83 nr 4 Privilegien der Schützengildie in Stettin. Z kolei z opracowania Heinricha Berghausa wiadomo, iż w grupie archiwaliów dotyczącej Bractwa Kurkowego było nie mniej niż 46 pozycji inwentarzowych²². Potwierdza to również analiza sygnatur w inwentarzu sporządzonym w 1889–1890 już w Archiwum Państwowym w Szczecinie²³. Z kolei Rodgero Prümers w 1882 roku wskazał, że w szczecińskim archiwum miejskim wybrakowano w przeszłości poważne ilości dokumentacji, w tym 154 księgi posiedzeń Rady Miejskiej (Protocolla senatus) z lat 1491–1741 z działu Spraw Ogólnych (Tit. I. Generalia et Miscellanea), czy też większość dokumentacji z działu Militaria (Tit. X. Militaria) oraz Kredytów (Tit. XIV. Kredit-Sachen), a także całość ksiąg ugód (Urfehdebücher) z działu Kriminalia (Tit. XVI. Criminialia oder Inquisitionalia)²⁴. Ponadto przed 1752 rokiem wybrakowano również dwa tomy Begriffungen und donationes reciproce 1318–1453, a także siedem tomów Klagen z lat 1329–1500 i księgę ławniczą Scheppenbuk z 1389 roku²⁵.

Część brakowanego materiału z registratury miejskiej była przejmowana przez kolekcjonerów i historyków. Około 1834 roku do zbioru rękopisów Towarzystwa Pomorskiej Historii i Starożytności (Gesellschaft der Pommersche Geschichte und Altertumskunde) trafiła księga ławnicza Szczecina z XVI wieku, którą wpisano

²¹ Tamże, 86–89.

²² Heinrich Berghaus, *Geschichte der Stadt Stettin, der Hauptstadt von Pommern: topographisch-statistisch beschrieben nach allen Richtungen ihre politischen, bürgerlichen, merkantilischen und kirchlichen Lebens*, t. 2 (Berlin: Verlag von. J. Riemschneider, 1876), 138.

²³ Według sygnatur akt z inwentarza depozytu szczecińskiego w Archiwum Państwowym w Szczecinie każdy z działów (Titulusów) posiadał liczne luki w dokumentacji, np. na 654 sygnatury akt z działu III (Tit. III Landes-Landtags- und Lanskasten-Sachen) zabezpieczonych było w placówce 462 j.i. (patrz niżej: Charakterystyka zawartości ksiąg i akt depozytu miasta Szczecina zaginionego w 1945 roku). Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: AP Szczecin), Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku (dalej: APS), sygn. 65/78/0/3.51/1879.

²⁴ Prümers, „Die Städtischen”, 86–89.

²⁵ Wehrmann, Fabricius, Pyl, Manke, „Die erhaltenen”, 75–76.

do inwentarza jako księgę hipoteczną miasta²⁶. Niewielkie ilości archiwaliów przejęło w drodze zakupu, darowizny czy przejęcia od innych instytucji samo Archiwum Państwowe w Szczecinie. W ciągu 100 lat było to 296 j.a., które stanowiły w przeszłości registraturę miejską Szczecina.

W 1811 roku w związku z utworzeniem Królewskiego Sądu Miejskiego w Szczecinie i zgodnie z przepisami ordynacji miejskiej z 1808 roku pozbawieniem władz komunalnych kompetencji sądowniczych z archiwum miejskiego wyłączono księgi i akta sądowe, które przejął nowo powołany wspominany urząd. Były to m.in. księgi hipoteczne dla Szczecina założone w pierwszej połowie XVIII wieku. Część z tych dokumentów zachowała się i obecnie wchodzi one w skład zespołu Sąd Obwodowy w Szczecinie (Amtsgericht Stettin)²⁷.

Jednocześnie w tym okresie reform ustrojowych registratura miejska wzbogaciła się o XVIII-wieczne akta wytworzone przez radcę podatkowego miast Pomorza Przedniego, a dotyczące bezpośrednio Szczecina²⁸.

W XIX wieku rozbudowywane kompetencje władz komunalnych Szczecina powodowały rozrost registratury miejskiej. Tworzono odrębne registratury dla deputacji magistratu, a także wydzielonych instytucji miejskich. Proces ten pogłębił się w momencie gwałtownego rozwoju miasta po 1873 roku. W okresie międzywojennym w XX wieku odrębne registratury posiadał nadzór budowlany (Baupolizei), urząd budownictwa podziemnego (Tiefbauamt), miejski urząd mierniczy (Stadtvermessungamt) i inne²⁹. Jedynie część tej dokumentacji bieżącej przetrwała II wojnę światową.

²⁶ Die Überreste eines oder mehrerer Hypothekenbücher der Stadt Stettin aus den Jahren 1523–1554. Obecnie księga (dawna sygn. Rep. 38f Hs. Ia Fol. nr 3), stanowiąca już w momencie przejęcia przez towarzystwo historyczne rozsypana i uważana za zbiór kart kilku ksiąg hipotecznych, jest częścią zbioru Rękopisy i Spuścizny w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie (sygn. 65/16/0/61/1327). Daty skrajne księgi obejmują okres od 1523 do 1579 roku.

²⁷ AP Szczecin, Sąd Obwodowy w Szczecinie, sygn. 65/162/0/4, lp. 8007–8039. Są to księgi hipoteczne jurydyk miejskich, kolejnych kwartałów miasta, w tym Łasztowni, Sądu Kolonii Francuskiej, a także wsi miejskich Szczecina z lat 1728–1840.

²⁸ Wraz z reformą miejską z 1808 roku zniesiono urząd radcy podatkowego, pełniącego w XVIII wieku bezpośredni nadzór nad miastami w imieniu władz prowincjonalnych. Narosłe w toku działania tych nadzorców miast registratury w latach 1809–1810 były dzielone między rejencje oraz magistraty. Te ostatnie otrzymały akta spraw bezpośrednio ich dotyczących, czyli tzw. specjalia. Paweł Gut, „Urząd Radcy Podatkowego w Choszczynie dla miast powiatów tylnych Nowej Marchii”, *Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny* 10 (2003): 123–133. O przejęciu akt radców podatkowych przez miasta: AP Szczecin, Rejencja Szczecińska (dalej: RS), sygn. 65/92/0/1.61/1/2558.

²⁹ Radosław Gaziński, Paweł Gut, Maciej Szukała, *Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik po zasobie archiwalnym. Akta do 1945 roku* (Warszawa–Szczecin: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2002), 275–276.

Powstanie depozytu akt historycznych miasta Szczecina w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie

Pod wpływem idei oświeceniowych (wiek XVIII), a następnie romantycznych (I połowa XIX wieku) nastąpił proces zainteresowania historyków archiwaliaми i archiwami. Od początku XIX wieku powstawały archiwa publiczne, najczęściej o charakterze państwowym, będące miejscem badań i udostępniania źródeł archiwalnych³⁰. W wielu krajach, również w państwach niemieckich, proces tworzenia placówek archiwalnych w XIX wieku objął także miasta. Jeszcze w trakcie wojny 1813 roku Rejencja Wschodniopruska w Królewcu (Ostpreussische Regierung in Königsberg) wydała zarządzenie o zbieraniu przez władze komunalne materiałów historycznych i tworzeniu kronik miejskich (Stadtchronik), aby zapisać w nich dzieje minione, zarówno te regionalne, jak i te związane z wielkimi europejskimi wydarzeniami (wojny napoleońskie)³¹. Rejencja Pomorska w Stargardzie w zarządzeniu z 26 sierpnia 1813 roku wspomnianą odezwę wydała dla miast prowincji³².

Pod wpływem rozwijającego się ruchu badań historycznych w 1832 roku Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Berlinie wydało zarządzenie o zabezpieczeniu dokumentów i akt władz komunalnych miast. Władze centralne w dokumencie tym stwierdziły, że archiwalia stanowią jedną ze składowych majątku komunalnego i magistraty muszą o nie dbać, podobnie jak o inne części własności miejskiej. Ponadto w cyrkularzu tym wskazano, że dokumenty i akta są nie tylko ważne dla władz komunalnych, ale też dla badaczy historyków (Geschichtsforscher). Według ministerstwa miasta miały chronić akta i dokumenty przed zniszczeniem, spalaniem, zalaniem, ale także kradzieżą czy sprzedażą ich na makulaturę. W tym celu miały zakładać m.in. archiwa miejskie lub też mogły przekazywać akta do archiwów prowincjonalnych jako depozyty³³. Na Pomorzu archiwa miejskie zorganizowały w XIX wieku m.in. Greifswald (1835) i Stralsund (1870) oraz Barth³⁴.

³⁰ Turek-Kwiatkowska, *Z dziejów*, 27–64.

³¹ AP Szczecin, RS, sygn. 65/92/0/1.61/I/2599, 1–4.

³² *Amtsblatt der Pommersche Regierung* (1813): 412–413.

³³ Cirkular-Rescript des Ministeriums des Innern und der Polizei, an sämtliche Königl. Oberpräsidien, die sichere Aufbewahrung städtischer Akten und Urkunden betreffend, vom 3. März 1832, *Annalen der Preussischen innern Staatsverwaltung* 16 (1832): 666–667.

³⁴ Turek-Kwiatkowska, *Z dziejów*, 120–122.

Stanowisko z 1832 roku podtrzymał resort spraw wewnętrznych w decyzji z 5 listopada 1854 roku o utrzymaniu murów miejskich, wież, wałów i innych obiektów³⁵. Kilka lat później, na podstawie doniesień o antykwarycznym handlu dokumentami miejskimi, minister spraw wewnętrznych Eduard Heinrich Flottwell w zarządzeniu z 17 lutego 1859 roku, odwołując się do przepisów z 1832 roku, przestrzegł przed neodpowiedzialnym wyzbywaniem się archiwaliów przez magistraty, zwłaszcza przed sprzedażą dawnych dyplomów za granicę (handel zabytkami, w tym dawnymi dokumentami). Wskazał on, że zgodnie z §50 Ordynacji Miejskiej z 1853 roku miasta mają obowiązek zabezpieczać dokumentację i nie mają prawa jej sprzedawać. Poza tym magistraty powinny utrzymywać archiwalia w należytym porządku (wydzielić i uporządkować), a pomocy w tych działaniach udzielać miały królewskie archiwa prowincjonalne³⁶.

Na Pomorzu zainteresowanie archiwaliami miejskimi wiązało się z pracami nad drugą już próbą wydania kodeksu dyplomatycznego dla dawnego władztwa Gryfitów (*Pommersches Urkundenbuch*)³⁷. Prace nad nim rozpoczęli Gustav Kratz i Robert Klempin, pracownicy Królewskiego Archiwum Prowincjonalnego w Szczecinie (*Königliches Provinzial Archiv zu Stettin*). W sprawozdaniu z prac nad pierwszym tomem, złożonym profesorowi Carlowi Wilhelmowi von Deleuze de Lancizolle, Gustaw Kratz 6 kwietnia 1864 roku opisał wizyty w miastach pomorskich, w tym w Szczecinie, i posiadane przez te miasta zasoby archiwalne (dokumenty średniowieczne oraz kopiarusze)³⁸.

Kolejne działania dotyczące archiwów miejskich podjęte zostały w połowie lat 70. XIX wieku. Impulsem do tego były: nowa obsada szczecińskiego archiwum (po śmierci Roberta Klempina placówkę objął Gottfried von Bülow), kontynuacja prac nad drugim tomem *Pommersches Urkundenbuch*, a także zalecenia Dyrektora Archiwów Państwowych w Prusach, profesora Heinricha von Sybela³⁹. Ten ostatni

³⁵ Cirkular-Verfügung, Massregeln zur Erhaltung der Stadtmauern, Thürme, Wälle usw. betreffend, vom 5. November 1854, *Ministerialblatt der innere Verwaltung* 16 (1855): 2–3.

³⁶ Cirkular-Erlass an sämtliche Königliche Oberpräsidenten, die sichere Aufbewahrung und Erhaltung städtischer Akten und Urkunden betreffend, vom 17. Februar 1859, *Ministerialblatt der innere Verwaltung* 20 (1859): 89–90; Turek-Kwiatkowska, *Z dziejów*, 123.

³⁷ W latach 40. XIX wieku pod auspicjami Pomorskiego Towarzystwa Historyczno-Archeologicznego podjęto się opracowania, wzorem innych krajów niemieckich i prowincji pruskich, kodeksu dyplomatycznego dla Pomorza. Prace te prowadzili Karl Hasselbach, Ludwig von Medem oraz Ludwig Kosegarten. Opublikowany został jednak tylko jeden tom (*Codex Pomeraniae Diplomaticus*). Turek-Kwiatkowska, *Z dziejów*, 89–93, 121.

³⁸ AP Szczecin, APS, sygn. 65/78/0/1.4/704, 1–15.

³⁹ Georg Winter, „Aus pommerschen Stadtarchiven”, *Deutsche Geschichtsblätter* 3 (1902): 250.

wskazał na dotychczas wydane przepisy (omówione wcześniej), a także na inicjatywę archiwistów w Nadrenii-Westfalii, którzy prowadzili od 1872 roku kontrolę stanu zachowania archiwaliów w miejskich registraturach i archiwach⁴⁰.

Stało się to podstawą do podjęcia podobnych działań wobec miast pomorskich przez dyrektora von Bülowa na dwóch polach. Po pierwsze, na posiedzeniu Sejmiku Miast Pomorskich (Pommerscher Städtetag) w 1876 roku zebrani reprezentanci władz komunalnych podjęli na wniosek szczecińskiego archiwisty uchwałę zalecającą deponowanie w szczecińskiej placówce miejskich dokumentów, ksiąg i akt⁴¹. Drugim działaniem było podjęcie się przez doktora Gottfrieda von Bülowa oraz jego współpracownika doktora Rodgero Prümersa, wzorem westfalskim, inspekcji registratur miejskich celem oceny ich stanu, a także dalszej rejestracji potrzebnych do opracowania kodeksu dyplomatycznego źródeł, będących w posiadaniu władz pomorskich komun. Obaj archiwiści przeprowadzili kontrolę w 50 z 73 miast położonych w prowincji pomorskiej⁴².

W ramach tych działań przeprowadzono również inspekcję registratury władz miejskich Szczecina, akt złożonych na strychu ratusza staromiejskiego. W sprawozdaniu wskazano, że archiwalia miejskie stolicy Pomorza stanowią bezcenne źródło wiedzy o mieście i regionie, ale też i innych krajach. Zalecono też magistratowi, aby najcenniejsze archiwalia oddał do depozytu Archiwum Państwowego w Szczecinie, gdyż nie zorganizował on dotąd własnego archiwum⁴³.

Nowy nadburmistrz Hermann Haken odniósł się przychylnie do propozycji archiwum i zgodził się na przekazanie szczecińskich archiwaliów w formie depozytu do zasobu Archiwum Państwowego na przełomie 1878/1879 roku. Wydarzeniem sprzyjającym tej decyzji było również oddanie do użytku nowej siedziby magistratu na dzisiejszym placu Batorego (Czerwony Ratusz)

⁴⁰ AP Szczecin, APS, sygn. 65/78/0/1.4/704, 16–21; Roger Wilmans, „Aus einigen Stadtarchiven Westfalens. Ergebnisse amtlicher Inspectionen, auf höhere Veranlassung veröffentlicht”, *Rheinisch-Westphälische Geschichtsforschung und Alterthumskunde* 2 (1876): 61–84.

⁴¹ Erich Randt, „Hundert Jahre Archivpflege in Pommern in Überblick”, *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 52 (1938), 4: 67; Hans Branig, „Das Staatsarchiv Stettin und die Pflege des nichtstaatlichen Archivgutes in Pommern”, *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 52 (1938), 4: 84–85; Turek-Kwiatkowska, *Z dziejów*, 123–124.

⁴² AP Szczecin, APS, sygn. 65/78/0/1.4/704, 27–90, 92–118, 122–141 (sprawozdania z wizytacji archiwów i registratur miejskich); Prümers, „Die Städtischen”, 73–99; Turek-Kwiatkowska, *Z dziejów*, 121–122; Szukała, *Archiwum*, 34.

⁴³ Prümers, „Die Städtischen”, 84.

i związane z tym „porządki” w dokumentacji miejskiej w trakcie przeprowadzki do nowej siedziby⁴⁴.

W dniu 28 lutego 1879 roku została podpisana umowa depozytowa przez dyrektora Gottfrieda von Bülowa oraz nadburmistrza Hermanna Hakena i syndyka Felixa Leonharda Giesebrechta. Dokument ten został potwierdzony również przez profesora Heinricha von Sybela, generalnego dyrektora pruskich archiwów. Szczecińscy archiwiści w trakcie inspekcji oraz na podstawie dwóch spisów akt wytypowali 1336 i 783 jednostki inwentarzowe (j.i.), czyli łącznie 2119 pozycji. Część z nich obejmowała nawet po kilkanaście woluminów (jednostek archiwalnych – j.a.). Według G. von Bülowa depozyt szczeciński przejęty wiosną i latem 1879 roku składał się łącznie z 3000 j.a. Archiwalia te po sprawdzeniu zostały ostatecznie wpisane do księgi nabytków 2 lipca 1880 roku (Acc. 9/1880)⁴⁵.

W kolejnych latach Archiwum Państwowe w Szczecinie przejmowało kolejne mniejsze i większe akcesje akt, ale także ksiąg i dokumentów miejskich. Już w 1881 roku przejęto grupę 1000 j.a. od XIV do XIX wieku, kolejne akcesje miały też miejsce w latach 1911–1925. Tylko w tym ostatnim roku przejęto do depozytu dwa samochody starych ksiąg rachunkowych⁴⁶. Archiwum Państwowe nie przejęło jednak w pierwszym okresie zabezpieczania depozytu miejskiego zbioru dokumentów pergaminowych i papierowych. Ten ostatni był przechowywany w depozycie w bibliotece Pomorskiego Towarzystwa Historyczno-Archeologicznego (Gesellschaft für pommersche Geschichte und Alterthumskunde), a następnie w Bibliotece Miejskiej w Szczecinie (Stadtbücherei Stettin)⁴⁷. Dopiero w 1924 roku magistrat szczeciński zdecydował się przekazać 515 dokumentów pergaminowych i papierowych do zasobu Archiwum Państwowego w Szczecinie⁴⁸.

⁴⁴ AP Szczecin, APS, sygn. 65/78/0/1.4/469, 15; Bogdana Kosińska, *Rozwój przestrzenny Szczecina od początku XIX wieku do II wojny światowej* (Szczecin: Muzeum Narodowe w Szczecinie, 2015), 101.

⁴⁵ AP Szczecin, APS, sygn. 65/78/0/1.4/469, 16–25; sygn. 65/78/0/1.3/445c, 7. Radosław Gaziński, Paweł Gut, *Depozyt miasta Szczecina w zasobie szczecińskiego Archiwum Państwowego* (w druku).

⁴⁶ Szerzej o przejściach akt miejskich Szczecina do depozytu Archiwum Państwowego w Szczecinie: Gaziński, Gut, *Depozyt* (w druku).

⁴⁷ Prümers, „Die Städtischen”, 84; Winter, „Aus pommerschen”, 254; Jerzy Grzelak, Bogdan Frankiewicz, wstęp do Otto Grotefend, *Regestenbuch der Urkundensammlung der Stadt Stettin 1243–1856*, oprac. Jerzy Grzelak, Bogdan Frankiewicz (Szczecin: Archiwum Państwowe w Szczecinie, 1996), XII–XIII; Szukała, *Archiwum*, 74.

⁴⁸ Gaziński, Grzelak, Podrański, wstęp do *Regesty*, IV.

Wraz z dokumentami pergaminowymi archiwum objęło depozytem też najstarsze typariusze pieczęci miejskich (pieczęć wielka, pieczęć mniejsza, pieczęć sekretna)⁴⁹.

W końcu lat 30. XX wieku depozyt miejskich archiwaliów w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie składał się z dwóch części – zbioru dokumentów pergaminowych i papierowych lat 1243–1858 oraz ksiąg i akt miejskich od XIV do XX wieku. Dyplomy pergaminowe i papierowe stanowiły część repozytury 2, grupującej dokumenty książęce i innych wystawców świeckich z okresu średniowiecza i czasów nowożytnych (Rep. 2 Ducalia, Weltliche Urkunden). Było to 516 dyplomów (Rep. 2 Urkunden Stettin)⁵⁰. Księgi i akta składające się na główną część depozytu przechowywane były w ramach repozytury 38b, obejmującej akta miast pomorskich (Rep. 38b Stettin). Zespół ten obejmował 3901 j.i., na które składało się 5869 j.a. liczących ponad 300 m.b. akt⁵¹. W trzecim dziesięcioleciu XX wieku pracownicy archiwum dokonali pewnych przemieszczeń w zespole. Wyłączyli mianowicie z niego 30 rękopiśmiennych ksiąg (z tytułów I, XII i XIII), a następnie włączyli je do Zbioru Manuskryptów Miejskich (w 1933 roku otrzymał on oznaczenie Rep. 38 Handschriften), jako grupę Rękopisów Szczecina (Rep. 38 HS Stettin).

Depozyt miejski Szczecina nie obejmował dokumentacji kartograficznej. Znajdowała się ona od 1920 roku w gestii Miejskiego Urzędu Pomiarów (Stadtvermessungsamt) i nie została przekazana do zasobu Archiwum Państwowego w Szczecinie aż do 1945 roku⁵².

Archiwalia miejskie Szczecina złożone w depozycie Archiwum Państwowego w Szczecinie były udostępniane użytkownikom. Korzystali z nich badacze zajmujący się historią Pomorza i Szczecina, a także placówki – m.in. Towarzystwo Teatralne w Berlinie wypożyczyło akta o teatrze miejskim na wystawę w hali Zoologischen

⁴⁹ Paweł Gut, „Kolekcja tłoków pieczętnych w zbiorze sfragistycznym Archiwum Państwowego w Szczecinie (1580–1950)”, *Szczeciński Informator Archiwalny* 18 (2004): 57–58.

⁵⁰ Gaziński, Grzelak, Podrański, wstęp do *Regesty*, IV. Adolf Diestelkamp w artykule z 1938 roku podał, że Archiwum Państwowe w Szczecinie w 1924 roku przejęło 514 dokumentów miejskich Szczecina, tenże „Das Staatsarchiv Stettin seit dem Weltkriege”, *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 52 (1938), 4: 76.

⁵¹ Gaziński, Gut, *Depozyt* (w druku).

⁵² O mapach, m.in. separacyjnych (Separationskarte), w Archiwum Rady (Raths-Archiv) Szczecina w XIX wieku wspomina m.in. Heinrich Berghaus w drugim tomie pomorskiego landbucha o Szczecinie, tenże, *Geschichte*, 192.

Garten. Poza tym na bieżąco z depozytu korzystał magistrat szczeciński, wypożyczając do ratusza niekiedy dość duże grupy archiwaliów⁵³.

Inwentarz akt depozytu Szczecina w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie

Archiwalia miejskie do zasobu Królewskiego Pruskiego Archiwum Państwowego w Szczecinie przekazano w latach 1879–1880 na podstawie dwóch spisów wykonanych przez pracowników magistratu pod nadzorem szczecińskich archiwistów: dra Gottfrieda von Bülowa oraz dra Rodgero Prümersa⁵⁴. Stanowiły one podstawę do ewidencji otrzymanych archiwaliów oraz do udostępniania dla zainteresowanych badaczy i bieżącej pracy administracji miejskiej.

W 1889 roku, po włączeniu do depozytu szczecińskiego kolejnej grupy archiwaliów, dyrektor archiwum dr Gottfried von Bülow oraz archiwista dr Max Bär przystąpili do opracowania kompleksowego inwentarza dla tego zespołu. Prace inwentaryzacyjne trwały kilkanaście miesięcy, zakończone zostały najpewniej w końcu 1890 lub dopiero w 1891 roku⁵⁵. W trakcie porządkowania akt i tworzenia pomocy archiwalnej szczecińscy archiwisci odtworzyli układ akt registratury miejskiej, z podziałem na 16 tytułów (Titulus), dzielących się na sekcje (Sectio). Te ostatnie dzieliły się również na mniejsze grupy rzeczowe lub topograficzne (miejscowościami), a następnie na jednostki inwentarzowe.

Inwentarz zdeponowanych akt Szczecina (Repertorium der deponirten Acten der Stadt Stettin) stał się główną pomocą archiwalną dla zespołu w okresie jego przechowywania w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie. W następnych latach, także w XX wieku, był on sukcesywnie uzupełniany o kolejne akcesje szczecińskich archiwaliów⁵⁶. Część akcesji wpisywano bezpośrednio do istniejących już grup rzeczowych, część umieszczano na końcu inwentarza.

⁵³ Szerzej: Gaziński, Gut, *Depozyt* (w druku).

⁵⁴ AP Szczecin, APS, sygn. 65/78/0/1.4/469, 15. Wspomniane dwa spisy połączono w archiwum w jeden tom inwentarza, który oprawiono i zatytułowano *Repertorium über die von dem Magistrat der Stadt Stettin deponirten Akten*, AP Szczecin, APS, sygn. 65/78/0/3.51/1805.

⁵⁵ Wiosną 1890 roku nadburmistrz Hermann Haken został poinformowany przez dra G. Bülowa, że magistrat szczeciński musi wstrzymać się z przydzieleniem kancelisty do wykonania kopii inwentarza akt miejskich, gdyż prace nad porządkiem zespołu jeszcze trwały. AP Szczecin, APS sygn. 65/78/0/1.4/469, 75–76.

⁵⁶ AP Szczecin, APS, sygn. 65/78/0/3.51/1879.

Inwentarz stanowi księgę oprawną⁵⁷. Pierwotnie składała się z 436 kart oraz 3 kart nieliczbowanych. Obecnie inwentarz po paginacji zawiera 633 strony zapisane. Strony inwentarza stanowią drukowane karty w linie poziome (do pisania) wraz z tabelą tworzącą układ opisu: Titulus, Sectio, Nummer, Jahr, Volumen, Inhlat. Opis każdej jednostki archiwalnej, prócz wskazania miejsca w zespole (registraturze), zawiera datę oraz tytuł. Ten ostatni niekiedy jest uzupełniony o dodatkowe informacje. Opis archiwalny wyjątkowo zawiera informację o formie zewnętrznej dokumentacji (pergamin, księga). Również chronologia akt ograniczona jest jedynie do daty początkowej, rzadko występuje wskazanie daty końcowej, np. księga Tit. I Sect. 1 nr 1b Verlassungen 1495–1523; Tit. I Sect. 1 nr 1d Magistratsverordnungen und Erlasse 1464–1771.

Pierwotnie zapisy prowadzono na stronie lewej (verso), a strona prawa (recto) pozostawała niezapisana. Strona recto służyła dla wprowadzenia opisów archiwalnych dla jednostek z kolejnych akcesji, które zostały przypisane do właściwych grup rzeczowych opisanych na stronie lewej.

W inwentarzu zachowały się trzy rodzaje wpisów. Pierwsze, granatowym atramentem, to opisy ksiąg i akt będących depozytem miejskim Szczecina. Wpisy dotyczą akt przejętych przed powstaniem inwentarza, jak też przejętych po 1891 roku. Te ostatnie są opisane na stronach prawych inwentarza. Prócz standardowych danych, opatrzone są one również informacją o akcesji, z której pochodzą. Szczególnym przypadkiem w tym względzie są akta miasta Grabowo (Stadt Grabow), które w 1902 roku stało się dzielnicą Szczecina. Akta tego miasta, po ich przejęciu przez Szczecin i przekazaniu w depozyt do archiwum państwowego (akcesja 4 z 1911 r.), nie tworzyły odrębnego zamkniętego zespołu, lecz zostały podzielone i włączone do tytułów i sekcji już istniejącego inwentarza archiwaliów miejskich Szczecina. Było to łącznie 9 j.i.

Drugą grupę wpisów, czerwonym atramentem, stanowią opisy jednostek aktowych będących w przeszłości częścią registratury Szczecina, lecz w wyniku sprzedaży akt na makulaturę lub przejęcia ich przez inną instytucję zostały utracone przez władze miejskie, a w wyniku zakupów, darów lub też urzędowych przejęć stały się częścią zasobu archiwum państwowego. Pracownicy archiwum włączyli te nabyte archiwalia do depozytu na zasadzie scalenia informacji w jednym

⁵⁷ Okładkę stanowią dwie okładziny z płyty pilśniowej obłożone tkaniną i wzmocnione na rogach skórą (półskórek). Grzbiet księgi wykonany jest ze skóry tłoczonej. Na grzbiecie znajduje się naklejka ze skóry z tytułem inwentarza, a także druga, papierowa, z sygnaturą archiwalną Rep. 40 V 296.

inwentarzu, a według informacji na obwolucie inwentarza akta te pozostawały na końcu zespołu. Łącznie było to 269 j.i., obejmujących 296 j.a. Zapisy te znajdują się również na stronach prawych.

Poza tym na prawych stronach niebieskim atramentem archiwiści umieścili również kolejne opisy jednostek archiwalnych dotyczących spraw miast Szczecina, ale będących częścią zespołów Archiwum Książąt Szczecińskich (Stettiner Archiv) oraz Archiwum Szwedzkiego (Schwedisches Archiv). Wpisów tych było dla pierwszego zespołu 17 j.i., a dla szwedzkich władz 14 j.i.

Po wykonaniu inwentarza magistrat przysłał do archiwum kancelistę, który wykonał kopię inwentarza zespołu (Repertorium der beim Königlichen Staatsarchiv zu Stettin h[...].gten Magistrats Acten). W kopii tej wpisywano również kolejne akcesje z registratury miejskiej do archiwum państwowego⁵⁸. W egzemplarzu tym nie było jednak opisów akt utraconych przez władze miejskie, a które nabyło archiwum państwowe w drodze darów, zakupów czy przejęć i włączyło do zdeponowanego w jego zasobie zespołu⁵⁹.

Jak już wspomniano, zespół Archiwum miasta Szczecina podzielono na 16 tytułów (I–X, Xa, XI–XIV, XVI), z których część dzieliła się na sekcje i mniejsze serie. W każdej z podgrup było od jednej do nawet kilkuset jednostek inwentarzowych i jednostek archiwalnych. Ponadto w inwentarzu na końcu umieszczono akcesje, które nie zostały podzielone między grupy rzeczowe.

Układ inwentarza Archiwum miasta Szczecina w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie⁶⁰:

Titel I. Generalia et Miscelanea

Titel II. Von Kirchen, Schulen, Klöstern, Stiftungen und Pia corpora angehenden Sachen

Titel III. Landes- Landtags- und Landkasten-Sachen

Titel IV. Huldigungs- und Fürstliche Familiensachen

Titel V. Commerciens. Hanseatische und Navigationssachen

Titel VI. Polizei-Sachen

Titel VII. Manufaktur Sachen

⁵⁸ Przy braku miejsca w inwentarzu opisy dodatkowych akt umieszczano na doklejanych kartkach.

⁵⁹ AP Szczecin, APS, sygn. 65/78/0/3.51/1887.

⁶⁰ Porównaj: Prümers, „Die Städtischen“, 86–89.

Titel VIII. Privilegien-Handwerks-Professions- und Concessions-Sachen
 Titel IX. Contributions- und Accise Sachen
 Titel X. Militaria
 Titel Xa. Militaria Specialia
 Titel XI. Bestallungs-Sachen
 Titel XII. Justiz-Generalia, Jurisdictions- und Grenzsachen
 Titel XIII. Von den Stadtgütern, Eigentum, Gebäuden, Gefällen und übrigen
 die Kämmerei angehenden Sachen
 Titel XIV. Kredit- Sachen
 Titel XV. – brak
 Titel XVI. Generalia von Kriminal oder Inquisitorial Sachen
 Akten der Servis Kommission des Stadt Stettin Tit. I-V Gen
 Kassabücher und Beläge
 Akten der Sicherungs-Deputation
 Nachweisung der im Archiv der Kämmerkassensachen befindlichen alten Kassenbücher
 bis 1815.

Poza tym w zespole Archiwum miasta Szczecina zdeponowany był komplet roczników gazety „Berliner Intelligenzblatt” z lat 1756–1843. Kolekcja ta obejmowała 16 pozycji w inwentarzu, a łączna objętość wynosiła 210 woluminów wspomnianego periodyku wraz z dodatkami („Beilage zur Berliner Intelligenzblatt”, „Gemeinnütziger Anzeiger zur Berliner Intelligenzblatt”). Po utworzeniu Biblioteki Miejskiej w Szczecinie (Stadtbücherei Stettin) w 1905 roku 210 tomów gazety z zasobu archiwum przekazano do jej zbiorów.

W latach 1927–1928 dyrektor szczecińskiego archiwum dr Otto Grotfend opracował z kolei dla przejętych do depozytu w 1924 roku dyplomów pergaminowych i papierowych inwentarz w formie księgi rejestrowej. Stanowiła ona podstawę do udostępniania dokumentów, a po ich zaginięciu w 1945 roku stanowi jedno ze źródeł o ich treści⁶¹.

⁶¹ Szukała, *Archiwum*, 79. W 1993 r. księga rejestrowa dokumentów szczecińskich została wydana drukiem w języku polskim przez Radosława Gazińskiego, Jerzego Grzelaka i Jerzego Podrańskiego, a w 1996 r. w języku niemieckim przez Jerzego Grzelaka i Bogdana Frankiewicza (patrz przypis 47).

Charakterystyka zawartości ksiąg i akt depozytu miasta Szczecina zaginionego w 1945 roku⁶²

Titel I. Generalia et Miscelanea (Sprawy ogólne i różnej treści)

Grupa tych archiwaliów dzieliła się na trzy sekcje obejmujące łącznie 149 j.i., łącznie 195 j.a. w oryginale od XIV wieku (w odpisach od 1243 r.) do 1844 roku. W pierwszej sekcji (Sect. 1. Foundationes Privilegia, Statuta und Resolutiones, auch andere, die Stadt Stettin überhaupt angehende Urkunden), składającej się jedynie z 9 j.a. (9 j.i.), przechowywane były najstarsze księgi miejskie, w tym kopiariusz przywilejów miejskich, tzw. Biała Księga (Weissbuch; Tit. I Sect. 1 nr 1), prowadzony do XVI wieku, a także Kopiariusz Czerwony (Rotes Kopialbuch; Tit. I Sect. 1 nr 2), zawierające przywileje miejskie od 1243 roku aż po XVII wiek. Autorem tego ostatniego dzieła był sekretarz miejski Paul Friedeborn⁶³. Ponadto w podserii tej przechowywane były również trzy księgi prawa miejskiego do końca XVIII wieku (Stadtbuch; Tit. I Sect. 1 nr 1a; Verlassungen von 1495–1523; Tit. I Sect. 1 nr 1b; Bürgersprache [Civiloquia] von 1411–1481; Tit. I Sect. 1 nr 1c), zarządzenia Rady Miejskiej (Magistratsverordnungen und Erlasse von 1464–1771; Tit. I Sect. 1 nr 1d) oraz wydane przez władze pruskie w XVIII wieku przepisy dla miasta (Stadtordnungen und Statuten, so von die Orig. Regierung zu Stettin sein, 1721; Tit. I Sect. 1 nr 1e). Zbiór ten uzupełniały dwa dokumenty pergaminowe, będące pierwotnie okładkami jednej z ksiąg⁶⁴.

Z kolei w sekcji drugiej (Sect. 2. die Differentien, so in verschiedenen Punkten mit der Landesherrschaft vorgekommen) przechowywane były pouczenia prawne i wyroki przesyłane do Szczecina przez uniwersytety i ławy miejskie,

⁶² W tej części artykułu omówiona zostanie zawartość inwentarza opracowanego przez Maxa Bära i Gottfrieda Bülowa, zbiór dokumentów pergaminowych i papierowych Szczecina doczekał się bowiem już publikacji.

⁶³ Prümers, „Privilegien-Bücher”, XV.

⁶⁴ Tit. I Sect. 1 Ad nr 1: Der Pyritzer Archidiacon und Vicar des Camminer Bischofs Magnus bestätigt und transumirt eine Urkunde von 18. Mai, in welcher Prokuratoren des Jageteuffelschen Collegiums, der Stadt Syndicus und die Aldermänner der Fleischer, Bäcker und Schuster zu Stettin, einen Altar in einer neuem Capelle der St.Marien Kirche mit eines ewigen Vicarien und miy jährlichen Einkunften von 34 Mark ausstatten. 21. Mai 1423; Tit. I Sect. 1 Ad nr 1: Albrecht Hogenholt (zu Stettin?) stellte in Erbschafts Sachen eine Antrage an den Magdeburges Schöffenstein, das seine Entscheidung unter die Urkunde gesetzt hat. 15 Jahr. gegen Ende. Dokument ten stanowił okładkę księgi Bürgersprache i w trakcie jej konserwacji w 1889 roku został z niej wyodrębniony i włączony do zespołu jako samodzielna jednostka archiwalna. Prümers, „Privilegien-Bücher”, XVI; Gaziński, Gut, *Depozyt* (w druku).

m.in. z Lipska i Frankfurtu nad Odrą. Poza tym w grupie tej znajdowała się księga protokołów Rady Miejskiej z 1569 roku (Protokollbuch, was täglich beu Hofe passiert; Tit. I Sect. 2 nr 24), a także dokumentacja negocjacji układu między miastem a księciem Filipem II z 1612 roku (Tit. I Sect. 2 nr 45). Łącznie w sekcji tej było 29 j.i. (j.a.) z lat 1535–1612.

Pierwszy dział archiwum miejskiego zamykała sekcja trzecia (Sect. 3. Generalia et Miscelanea, hiebei auch die Deputationes Legationes und Korrespondenz-Acten) zawierająca 114 j.i., łącznie 157 j.a. z lat 1564–1844, dotyczących głównie zarządzeń i przepisów, praw i decyzji władz książeńcych, a następnie szwedzkich i pruskich wobec Szczecina. W grupie tej przechowywano także indeksy do ksiąg miejskich i protokołów od 1564 roku (Tit. I Sect. 3 nr 11), a także tabele historyczne (4 tomy), czyli statystyki miejskie opracowywane przez magistrat od 1740 roku dla władz prowincjonalnych (Verfertigung einer historischen Tabelle worn der Zustand einer jeden Vorpommerschen Stadt enthalten; Tit. I Sect. 3 nr 109)⁶⁵. Poza tym była tu dokumentacja komisji ratuszowej i opracowany przez nią regulamin ratuszowy z 1723 roku, będący podstawą ustroju miasta na kolejne prawie 100 lat⁶⁶.

Titel II. Von Kirchen, Schulen, Klöstern, Stiftungen und Pia corpora angehenden Sachen (O kościołach, szkołach, klasztorach, fundacjach i sprawach dobroczynności)

Dział ten składał się z 25 sekcji obejmujących 429 j.i., dzielących się na 506 j.a., w tym generalistów oraz specjalistów dotyczących kościołów i parafii w Szczecinie (w tym kościoła zamkowego św. Ottona) oraz wsi i dóbr należących do miasta (Police, Podjuchy, Bystra, Lubczyna, Smolęcín, Osów, Wołczkowo, Krzekowo, Gumieńce, Pomorzany, Świerczewo, Mścięcino)⁶⁷. Z zakresu szkolnictwa archiwalia w tej grupie poświęcone były szkole miejskiej (Sect. 5 Von Stadtschule), Kolegium Jageteufla (Sect. 10. Vom Jageteufelschen Collegio), a także Książęcemu

⁶⁵ Statystyki te stanowiły podstawę do tworzenia przez Pomorską Kamerę Wojenno-Skarbową w Szczecinie Książeczek Historycznych (Historisches Büchlein), będących formą poufnych sprawozdań statystycznych dla króla i władz centralnych o stanie prowincji, szczególnie miast. Szerzej: Radosław Gaziński, Paweł Gut, „Historische Büchlein i Geheime Finanz Bücher jako przykłady źródeł do dziejów społeczeństwa miejskiego na Pomorzu Pruskim w II połowie XVIII wieku”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 36 (2014): 151–164.

⁶⁶ Jan Wiśniewski, „Początki układu kapitalistycznego 1713–1805”, w: *Dzieje Szczecina*, t. 2, red. Gerard Labuda (Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985), 509–516.

⁶⁷ W inwentarzu były również oznaczone serie dla spraw kościelnych we wsiach miejskich Kiełpnica, Niemierzyn i Jedliny (Sect. 4p Schwamkenhein, Sect. 4q Nemitz, Sect. 4r Wolfshorst), lecz nie zawierały one żadnych opisów archiwaliów (nie przypisano do nich żadnych jednostek archiwalnych).

Pedagogium i Gimnazjum Akademickiemu (Sect. 16. Vom Gymnasio zu Stettin)⁶⁸ oraz Uniwersytetowi Greifswaldzkiemu (Sect. 17. Von der Universität zu Greifswald). Ponadto w dziale tym przechowywano akta fundacji opiekuńczych i dobroczynnych, w tym klasztoru św. Jana, szpitala św. Gertrudy, legatów i fundacji mieszczzańskich na rzecz ubogich i potrzebujących. Archiwalia tego tytułu pochodzić miały przede wszystkim z XVI–XIX wieku, jedynie w seriach akt ogólnych oraz dotyczących kościołów św. Jakuba i św. Mikołaja (Sect. 3a. St. Jacobi und Nicolai) miały być zachowane materiały średniowieczne (1187, 1373–1430, 1436–1522, 1450)⁶⁹.

Titel III. Landes- Landtags- und Landkasten-Sachen (Sprawy Krajowe, Sejmy Krajowe i Skarb Krajowy)

Ta część zespołu obejmowała dokumentację dotyczącą udziału Szczecina w sprawach krajowych, zarówno w okresie księżęcym, jak i szwedzkim i pruskim. Obejmowała ona łącznie 462 j.i., czyli 485 j.a. z lat 1526–1815⁷⁰. Były to akta dotyczące landtagów pomorskich oraz innych zgromadzeń stanowych (konwenty) i stanowiska zajmowanego na nich przez Szczecin w dyskutowanych sprawach. Poza tym w grupie tej miał być również testament Jana Fryderyka z 1600 roku i akta z jego wykonania (Tit. III nr 54 vol. 1–2) oraz Szczeciński Reces Graniczny z 1653 roku (Tit. III nr 245 Grenz Rezess vom Jahre 1653). Podobnie jak w innych działach czy sekcjach, również w tytulusie III część akt nie stanowiła depozytu miejskiego, lecz była własnością archiwum państwowego (nr 25, 73, 83, 99, 100, 112–116, 121, 127, 135, 187, 405, 630, 646).

Titel IV. Huldigungs- und Fürstliche Familiensachen (Hołdy i rodzina książęca)

Archiwalia w tym dziale, obejmującym jedynie 64 j.i. (66 j.a.), podzielone były między 4 sekcje: dziedziczenie i hołdy (Sect. 1. Erbvereinigung und Huldigungs-sachen), książęce prezenty i wyprawy małżeńskie (Sect. 2. Fürstlichen Beiläger und Aussteuerungen), książęce pogrzeby i krajowe żałoby (Sect. 4. Fürstliche

⁶⁸ Sekcji o pedagogium i gimnazjum miało być 5 j.i. (5 woluminów) z lat 1543–1744. Według zachowanych sygnatur registraturalnych (nr 3, 5, 6, 19) seria ta pierwotnie zawierała nie mniej niż 19 j.i. Ponadto w serii tej aż 4 j.i. (nr 13, 5, 6, 19) nie były depozytem miejskim, lecz stanowiły własność archiwum państwowego.

⁶⁹ Tit. II Sect. 1 nr 1 vol. 1–2: Geistliche Verlassungen von 1373–1430 und 1436–1522; Tit. II Sect. 3a nr 1 vol. 1–2: Priorat und St. Jacobi Kirche Güter belangend, so von Bamberg erholet, 1187; Tit. II Sect. 3a nr 2: Verlassung von St. Jacoby und Nicolay Kirchen, aus dem geistlichen Buche ausgezogen, über jährliche Renten und Hebungen.

⁷⁰ Pierwotnie w dziale tym było nie mniej niż 654 j.i.

Begräbnisse und Landestrauerei) oraz przejazdy i przyjęcia obcych książąt (Sect. 5. Anderer Fürstliche Personen Durchreisen und Einholungen). Akta tych serii pochodziły przede wszystkim z XVI i XVII wieku, choć archiwalia dotyczące podróży przez Szczecin obcych książąt wywodziły się również z XVIII wieku, a prezentów dla monarchów również z pierwszej połowy XIX wieku. W dziale tym były m.in. rachunki za uroczystości hołdownicze, np. z 1608 roku (Tit. IV Sect. 1 nr 20), pokwitowanie z 1621 roku na 15 300 talarów prezentu dla obejmującego szczeciński tron Bogusława XIV (Tit. IV Sect. 1 nr 23), pismo elektora brandenburskiego Fryderyka II do Rady w Szczecinie w sprawie wdowieństwa księżnej Elżbiety Pomorskiej z 5 marca 1454 roku (Tit. IV Sect. 2 nr 1a)⁷¹, dokumentacja z pogrzebu ostatniego księcia pomorskiego Bogusława XIV z 1654 roku (Tit. IV Sect. 4 nr 16) czy też pobytu dworu polskiej królowej Anny, żony Stanisława Leszczyńskiego, dla której Szczecin był przez kilka lat główną rezydencją monarszą (Tit. IV Sect. 5 nr 9–12).

Titel V. Commerciens. Hanseatische und Navigationssachen (Handel. Sprawy Hanzy i żeglugi)

Dział ten podzielony był na 3 sekcje, składające się z 521 j.i., obejmujących 541 j.a. W pierwszej, dotyczącej handlu (Sect. 1. Commerciens Sachen), przechowywanych było aż 216 j.i., czyli 227 j.a. z lat 1456–1828. Archiwalia te dotyczyły m.in. żeglugi na Odrze i Warcie w kontekście sporu o prawo składu między Szczecinem a Frankfurtem (Tit. V Sect. 1 nr 3–66) z lat 1463–1652, kontaktów handlowych Szczecina z innymi miastami pomorskimi, pobieranych ceł w komorach celnych, żeglugi na mniejszych rzekach, np. Wkrze, a także handlu z Danią i Szwecją w XVI i XVII wieku, a następnie również miejsca Szczecina w handlowej polityce królestwa pruskiego od początku XVIII wieku aż po pierwsze dziesięciolecie XIX wieku (np. handel z Rosją, Austrią, Polską, Danią, Portugalią, z nowymi prowincjami monarchii Hohenzollernów, zniesienie prawa składu i komór celnych na Odrze).

Z kolei sekcja druga poświęcona była udziałowi Szczecina w Hanzy (Sect. 2. Hanseatica) i zawierała dokumentację z lat 1370–1668. Obejmowała ona 156 j.i. (162 j.a.), w tym protokoły posiedzeń zjazdów Hanzy oraz wydane na nich recesy, układy zawierane przez związek (od Układu Stralsundzkiego z 1370 r.) z monarchiami Danii i Szwecji, dotyczyła także działalności szczecińskich

⁷¹ Pierwotnie akta te stanowiły część zbioru dokumentów (Urkunden nr 169).

kompanii kupców Dracker, Falserbo i Ellbogen. W dokumentacji tej znajdowały się również materiały dotyczące ostatnich dziesięcioleci działania związku oraz prób odbudowy jego znaczenia w końcowej fazie wojny trzydziestoletniej, w trakcie rozmów pokojowych toczących się w Hamburgu, a następnie Münster i Osanbrück.

Ponadto w sekcji tej znajdowały się trzy konwoluty bez sygnatur. Na pierwszą składały się dokumenty wydane przez Lubekę i króla duńskiego z lat 1462, 1478 i 1523⁷². Druga wiązka zawierała przywilej Jana, króla Danii, Szwecji i Norwegii dla Szczecina na wolną żeglugę i prawo do połowu śledzi z 1481 roku⁷³. Ostatnia konwoluta obejmowała siedem dokumentów (23 folio) z lat 1407–1540 stanowiących decyzje Hanzy, króla duńskiego, miast należących do związku kupieckiego, a także przywileje udzielone przez monarchów francuskich kupcom Hanzy oraz dokumenty dotyczące pokoju między Danią i Szwecją⁷⁴.

Trzecia z serii poświęcona była problemom żeglugi na akwenach morskich i śródlądowych, zarówno technicznym, jak i prawnym, politycznym i celno-podatkowym (Sect. 3. Navigationssachen, wobei auch Pässe und Atteste [in dieser Section ist auch was wegen der Oderzölle und Licent vorgekommen, desgleich vom Wettgericht einige Protokolle]). Najstarsze archiwalia w tej grupie pochodzą z 1312 roku, ale przeważały materiały wczesnonowożytne (1508–1800). Według inwentarza było to 146 j.i. (149 j.a.)⁷⁵. Wśród nich były sprawy dotyczące żeglugi i ceł na Odrze i Warcie, jeziorze Dąbie, Zalewie Szczecińskim, a także w innych krajach, dalej działalności portu w Szczecinie i innych przystani, np. w Lubczynie nad Dąbiem (Tit. V Sect. 3 nr 23), budowy kanałów Odra–Łaba przez elektorów brandenburskich (nr 24) czy Domu Żeglarza w Szczecinie, sporów z innymi miastami o żeglugę, a także Packhofu oraz stoczni na Łasztowni w XVIII wieku, żeglugi przez Świnę i budowy portu w Świnoujściu oraz organizacji żeglugi handlowej w państwie pruskim w XVIII wieku⁷⁶.

⁷² Konvolut Hanseatische Sachen so theils in des Koenigs von Dännemark anderen theils in der Stadt Lübeck Schreiben bestehen. Enthaltend Urkunden von 1462, 1523, 1478 usw.

⁷³ Tit. V Sect. 2: Johann, Wahlkönig in Dännemark, Schweden, Erbkönig in Norwegen usw. gewährt den Stettinern für die diesmalige Schonenreise und Heringsfang Freiheit und Sichhereit, 1481.

⁷⁴ a) Hanse Städter Punkte, b) König von Dännemark Punkte, c) Aufgerichtete Punktation der Hanse Städte, d) Summarische Erzählung wegen etlicher Freiheiten Prärogation, darin der Hanse Städte Streit, e) Frankreichs Privileg und Transsumt, f) Punkte zur Dänischen und Schwedischen Friedenshandlung, g) Relation Articenlorum Hanseaticorum.

⁷⁵ Pierwotnie sekcja ta obejmowała nie mniej niż 218 j.i.

⁷⁶ Ponadto w serii tej szczeciński archiwista dodał również odniesienie, że nr 34 stanowił część Archiwum Książąt Szczecińskich (P. I Tit. 129 nr 94). Obecnie to jednostka archiwalna o sygnaturze:

Titel VI. Polzei-Sachen (Sprawy policyjne)

Jest to dość obszerna grupa archiwaliów, dzieląca się na 26 sekcji, obejmujących tylko 265 j.i., dzielących się na 332 j.a. z lat 1476–1832. Obejmowała problematykę administracji i nadzoru policyjnego władz miejskich w zakresie bezpieczeństwa sanitarnego i medycznego, pożarowego, budowlanego (w tym urządzeń – studnie, oświetlenie ulic) i przemysłowego (browary, gorzelnie), także bezpieczeństwa publicznego i obyczajowego, drogowego (grole, mosty, drogi) czy organizacji i kontroli handlu miejskiego, w tym żywnością (Tax und Victualienordnung), prowadzenia karczm i szynków, mennictwa, miar i wag, a także rzemiosła. W dziale tym były również sekcje dotyczące ludności żydowskiej (Sect. 11. Juden), poczty (Tit. VI Sect. 19. Postwesen), domu poprawczego (Sect. 31. Zucht und Spinnhaus), ale też przestępstw kryminalnych – morderstw czy podpaleń i nadzoru nad włóczęgostwem i Cyganami (Sect. 21. Räuber, Mordbrenner, Brandstifter, Bettler und Zigeuner). W tej ostatniej, prócz zarządzeń o włóczęgostwie z XVI i XVIII wieku, znajdowały się akta dotyczące rozbójników w Puszczy Goleniowskiej w 1600 roku (Tit. VI Sect. 21 nr 2: Rauber und Mörder in der Golnowschen Heide auszulauffen)⁷⁷.

Titel VII. Manufactur Sachen (Manufaktury)

Dział ten dzielił się na 8 sekcji obejmujących 59 j.i., obejmujących 72 j.a. z lat 1721–1823. Archiwalia te zawierały dokumentację na temat tworzenia w Szczecinie manufaktur opartych na koncesjach i dotacjach udzielanych przez państwo pruskie, a także polityki regulującej handel hurtowy i detaliczny. Prócz dokumentacji ogólnej w grupie tych archiwaliów znajdowała się dokumentacja o tworzeniu zakładów metalowych, w tym huty w Torgelow, manufaktury kotwic, rusznikarni, dalej zakładów wyrobów skórzanych, tkalni lnu i koronek, a także sukna czy papieru. W dziale tym przechowywano również archiwalia dotyczące udzielania przywilejów dla przedsiębiorców chcących zainwestować kapitał w rozwój manufaktur i rzemiosła w Szczecinie. W osobnej sekcji było 11 j.a. dotyczących inwestycji francuskich kolonistów przybywających do miasta od 1721 roku.

AP Szczecin, Archiwum Książąt Szczecińskich (dalej: AKS), sygn. 65/2/0/1.131/I/6427, Der Salz-Handel in Stettin, 1574–1628.

⁷⁷ Napady na podróżnych (rabunki i morderstwa), a następnie złapanie, osądzenie i skazanie winnych rozbójników opisał Paul Friedeborn w kronice miejskiej, Friedeborn, *Historische Beschreibung*, 195.

Titel VIII. Privilegien-Handwerks-Professions- und Concessions-Sachen (Przywileje i koncesje cechowe)

Dział ten obejmował dwie części składające się łącznie z 471 j.i., czyli 554 j.a. z lat 1384–1887. Pierwsza część to akta ogólne (Generalia) z lat 1549–1897 (37 j.i., 88 j.a.), m.in. kopiariusze przywilejów cechowych z XVI wieku, rozstrzygnięcia spraw spornych między cechami, przepisy państwowe z XVIII wieku ingerujące w organizację rzemiosła, proces kształcenia i zatrudniania, a także nabywania mistrzowskich patentów, a także akta komisji egzaminacyjnych i kształcenia rzemieślników w XIX wieku (Acc. 21/1914, 12/1914)⁷⁸. Część dokumentacji w tej grupie stanowiły archiwalia z Grabowa (2 j.a.) dotyczące organizacji rzemiosła w tym mieście z 1887 roku (Acc. 4/1911).

Z kolei druga część dzieliła się aż na 80 sekcji zawierających dokumentację dotyczącą kolejnych branż wytwórczości i handlu, poczynając od antykwariuszy/handlarzy starzyzną (Altflicker und Althändler) i aptekarzy (Apotheker) aż po wytwórców cukru (Zuckersiederei). W sekcjach tych zgromadzonych było 434 j.i., dzielących się na 466 j.a. z lat 1536–1884. Jedynie w sekcji dotyczącej kramarzy (Sect. 18 Cramer Compagnie) przechowywany miał być przywilej gildii z 1384 roku (Tit. VIII Sect. 18 nr 1: Acta wegen der Cramergildie der Stadt Stettin, wobei deren Privilegien). Archiwalia te obejmowały przede wszystkim przywileje cechowe, statuty i ich kolejne confirmacje czy potwierdzenia, nadania konkretnym rzemieślnikom koncesji na działalność, spory między rzemieślnikami, organizację produkcji i sprzedaży itd. Z kolei archiwalia z XIX wieku pochodziły głównie z akcesji nr 21 z 1911 roku oraz 13 z 1914 roku (Acc. 21/1911, 13/1914)⁷⁹ i zawierały materiały komisji egzaminacyjnych na mistrzów rzemieślniczych, a także z dopływu nr 4 z 1911 (Acc. 4/1911) z aktami cechów z Grabowa⁸⁰.

Titel IX. Contributions- und Accise Sachen (Konstrybucje i akcyzy)

Dział ten, dotyczący problematyki podatkowej, dzielił się na 6 części, czyli 114 j.i. dzielących się na 121 j.a. W pierwszej sekcji, obejmującej sprawy ogólne (Sect. 1. Generalia von Contributionen, welche sowohl von Städten als vom platten Lande aufgebracht werden), przechowywano 56 j.a. z lat 1542–1817. Było to 51 j.i.

⁷⁸ Archiwaliów z lat 1813–1884 było w tej grupie aż 32 j.a.

⁷⁹ AP Szczecin, APS, sygn. 65/78/0/1.4/469, 282–285 (spis akt akcesji 21 z 1911 roku), 336 (spis akt akcesji 13 z 1914 roku).

⁸⁰ Np. w sekcji cechu szklarzy (Sect. 27 Glaser) była jednostka Glaser Innung – Akten des ehemaligen Magistrats Grabow, Titel X Sect. 5.

dotyczących m.in. podatku na wojnę z Turcją z lat 1542–1544 (Tit. IX Sect. 1. Gen. nr 3, 4), podatków składanych pomorskim książętom (pogłównie, kontrybucja, setnego feniga, daniny na kwaterunki wojskowe), władzom szwedzkim (pogłównie, kontrybucja, daniny na fortyfikacje miejskie), a następnie władzom pruskim (kontrybucja, podatek włókowy, składki na utrzymanie garnizonu i przemarsze wojsk, podatek osobisty i gruntowy według ordynacji miejskiej z 1808 r.)⁸¹. Kolejna podseria (Sect. 2 Specialia von Stettin) obejmowała jedynie 3 j.i., ale tylko 2 j.a. z lat 1628–1678⁸². Akta te dotyczyły zobowiązań podatkowych Holendrów (Höllender), czyli obcych kupców mieszkających w Szczecinie. Sekcja 3, dotycząca akcyzy w Szczecinie i Policach (Sect. 3 Specialia von der Accise in Stettin und Pölitz), obejmowała już 30 j.i., dzielących się na 33 j.a. z lat 1690–1811. Ponadto z sekcją tą autorzy inwentarza powiązali jeden tom archiwaliów z AKS dotyczący koncesji na produkcję i sprzedaż piwa i wódki⁸³.

Zobowiązania w zakresie kontrybucji z dóbr ziemskich Szczecina i z Polic opisane w sekcji 4 (Sect. 4. Specialia contributionis von dem Stadt-Eigenthum incl. Pölitz) zawarte były w 10 tomach archiwaliów z lat 1667–1821 składających się na 9 j.i. Wśród tych materiałów przechowywane były opisy wsi miejskich Szczecina, a także wykazy włók podatkowych oraz zmian prawno-skarbowych we wsiach podszczecińskich na początku XIX wieku. Z kolei w sekcji 5 (Sect. 5. Controversien mit Exemptis und Einwohnern auf der Herrn- und Kirchenfreiheit) przechowywano archiwalia lat 1551–1715 dotyczące nieruchomości wyłączonych z miejskiego systemu podatkowego, czyli budynków w jurydykach zamkowej i kościelnej. Na grupę tę składało się 17 j.i., ale tylko 16 woluminów, gdyż jeden z tomów (Tit. IX Sect. 5 nr 15) stanowił część zespołu Schwedisches Archiv (Tit. 103 nr 980a)⁸⁴.

⁸¹ Wśród tych archiwaliów 6 j.i. stanowiły akta będące własnością Archiwum Państwowego: Tit. IX Sect. 1 Gen. nr 9a, 12, 15, 18, 130, 131. Szczególne znaczenie dla poznania miasta miał rejestr podatkowy z lat 1580–1645, który obejmował aż 22 tomy (nr 9a). Ponadto autorzy inwentarza wskazali, że 3 j.a. stanowiły część zespołu Szwedzkie Archiwum (Schwedisches Archiv) Tit. 103 nr 706a, 980c (Tit. IX Sect. 1 Gen. nr 87, 118, 120).

⁸² Jeden tom archiwaliów – Tit. IX Sect. 2 nr 38 z 1678 roku – wchodził w skład zespołu Schwedisches Archiv Tit. 103 nr 980c.

⁸³ Tit. IX Sect. 3 nr 95 – Stett. Arch. P. I, Tit. 132 nr 36a Allerlei Nachrichten, Gesuche, Konzessionen über die Bierbrauung und Brantweinbrauung und der Schankgerechtigkeit, 1586–1626. AP Szczecin, AKS, sygn. 65/2/0/1.134/I/6474.

⁸⁴ W sekcji tej przechowywana była m.in. prośba Daniela Cramera o zwolnienie jego zięcia ze składania przysięgi o wysokości kontrybucji z 1628 roku (Tit. IX Sect. 5 nr 5 Dr. Cramer wegen Erlassung des Eides, den sein Schwieger unter Ratione der Contribution ablegen soll, 1628). Ten tom akt nie stanowił jednak depozytu miejskiego, lecz został nabyty przez archiwum i włączony do zespołu jako część państwowego zasobu archiwalnego.

Ostatnia grupa, sekcja nr 6 (Sect. 6. Stempelpapier, Charten, Musikanten-Nahrungs- und Rekrutengelder), obejmowała jedynie 4 j.i. (4 woluminy) i dotyczyła problematyki dochodów z opłat stemplowych i za karty, a także z opłat rekrutacyjnych wpłacanych przez nowo zatrudnionych urzędników i pracowników oraz przyznawania diet dla muzyków. Archiwalia te pochodziły z lat 1690–1733.

Titel X. Militaria Generalia (Militaria, sprawy ogólne)

Dział ten dzielił się na 7 sekcji, obejmujący łącznie 70 j.i., dzielących się na 74 j.a. z lat 1542–1810. Wśród tych archiwaliów znajdowały się akta dotyczące musterungów w czasach książęcych, werbunków do szwedzkiego wojska w XVII wieku, a także poboru do pruskiej armii w XVIII wieku, organizacji milicji krajowej w trakcie wojny trzydziestoletniej, kwaterunków wojsk w XVII i XVIII wieku, a także budowy twierdzy w Szczecinie przez Szwedów. Całość tego działu szczecińscy archiwiści utworzyli z archiwaliów nabytych przez Archiwum Państwowe w drodze zakupu lub darowizny, jest to kolejny dowód na ustawiczny proces brakowania akt w registraturze miejskiej i sprzedaży akt na makulaturę.

Titel Xa. Militaria Specialia (Militaria, sprawy szczegółowe)

Dział ten składał się 6 grup rzeczowych (Sect. 1–5, 7) obejmujących łącznie 109 j.i., czyli 148 j.a. Pierwsza z nich, dotycząca rekrutacji do wojska (Sect. 1 Rekrutirung, Musterung), obejmowała 5 j.i. składających się z 7 woluminów z lat 1788–1815. Sekcja 2 (Sect. 2. Einquartirung, Verpflegung) dotyczyła kwaterunków i zaopatrzenia wojska w Szczecinie z lat 1627–1815. Składało się na nią 25 j.i., łącznie 37 j.a. Kolejna grupa akt (Sect. 3. Marsch-Transport- und Vorspann- Sachen) poświęcona była przemarszom wojsk przez Szczecin i dostawom podwołów dla wojska. Były to tylko 2 j.i. (2 j.a.) z okresu okupacji francuskiej (1809 r.)⁸⁵. Sekcja 4, zawierająca dokumentację o sprawach gubernatora, garnizonu i twierdzy (Sect. 4. Gouvernements-Garnion-Festungs-Sachen), obejmowała 55 j.i. dzielących się na 72 j.a. z lat 1525–1822⁸⁶. Archiwalia te zawierały m.in. umowę z 1525 roku Rady Miejskiej Szczecina z kapitułami św. Ottona i Najświętszej Marii Panny na budowę wału miejskiego (Tit. Xa Sect. 4 nr 2), dotyczyły wejścia wojsk cesarskich, a następnie szwedzkich na Pomorze w 1627 i 1630 roku, budowy twierdzy i organizacji garnizonu szwedzkiego w Szczecinie, zajęcia miasta w grudniu 1677 roku przez Wielkiego Elektora, budowy twierdzy w XVIII wieku, organizacji milicji miejskiej

⁸⁵ Pierwotnie akta z tej podserii obejmowały nie mniej niż 14 j.a.

⁸⁶ Pierwotnie w sekcji tej było 81 j.i.

w trakcie wojen napoleońskich itd. Z kolei niewielką grupą akt (Sect. 5. Invaliden-Sachen) były sprawy opieki i zaopatrzenia inwalidów wojennych (kombatantów). Grupa ta składała się tylko z dwóch pozycji inwentarzowych (2 j.a.) z lat 1659–1737. Ostatnia sekcja – nr 7 (Sect. 7) – obejmowała tylko 20 j.i. dzielących się na 28 j.a. z lat 1806–1825 i zawierała materiały o wojskach francuskich w Szczecinie – dostawach, rekwizycjach i kontyngentach oraz kontrybucji na ich rzecz, a także o procesie rozliczenia tego i procesie odszkodowawczym dla mieszczan.

Titel XI. Bestallungs-Sachen (Nominacje urzędników i pracowników miejskich)

Dział ten dzieli się na dwie części, akta ogólne (Generalia) i szczegółowe (Specialia), podzielone na 6 sekcji. Łącznie archiwalia te obejmowały 60 j.i., czyli 57 j.a. z lat 1539–1814⁸⁷. W generaliach były m.in. księgi wyborów członków Rady Miejskiej (Tit. XI Generalia vom Magistrat Collegio nr 5), ławników Sądu Ławniczego (Tit. XI Generalia vom Stadtgericht nr 1 vol. 1–3), a także sporów o ważność wyborów czy nominacji. Z kolei w sekcjach akt szczegółowych zachowały się materiały o wyborach członków Rady Miejskiej i Magistratu do początku XIX wieku (Sect. 1. Von denen mebris senatus), urzędników miejskich (Sect. 2. Von denen rathhäuslichen und Stadtofficianten), sądu miejskiego (Sect. 3. Von des Stadtgerichts membris und Bedienten) i Łasztowni (Sect. 4. Lastadisch Gericht), a także wetowego (Sect. 6. Wettgericht). Ponadto w dziale tym znajdowała się grupa archiwaliów dotycząca powoływania urzędników królewskich, głównie w czasach pruskich w XVIII wieku (Sect. 7. Bestellungen ausserhalb des Magistrats und dessen Inspection). W dokumentacji tej znajdowały się m.in. materiały o nominacji na kanclerza Philippa Ottona von Grumbkowa w 1721 roku (Tit. XI Sect. 7 nr 4) czy na prezydenta Kamery Wojenno-Skarbowej w Szczecinie, Georga Wilhelma von Aschenleben (nr 7).

Titel XII. Justiz-Generalia, Jurisdictions- und Grenzsachen (Sądownictwo, jurysdykcja, sprawy granic)

Dział ten obejmował sekcję akt ogólnych (Tit. XII. Generalia) oraz 8 sekcji akt szczegółowych z lat 1305–1844. Składało się na nie 203 j.i., dzielących się

⁸⁷ Różnica w liczbie j.i. i j.a. wynikała z tego, że część z nich nie stanowiła akt archiwum miejskiego, lecz należała do innych zespołów archiwalnych, np. Stettiner Archiv P. I Tit. 128 nr 13; P. I Tit. 132 nr 3 (dziś AP Szczecin, AKS, sygn. 65/2/0/1.130/1/6391, 65/2/0/1.134/1//6453, 6454) oraz Schwedisches Archiv (Tit. 103 nr 9c).

na 237 j.a.⁸⁸. W generaliach przechowywane były m.in. materiały dotyczące nieprawidłowości w funkcjonowaniu sądownictwa książęcego, a także opracowania ordynacji sądowej w 1566 roku (Gerichtsordnung)⁸⁹, działalności Trybunału Szwedzkiego w Wismarze (Königliches Tribunal in Wismar) w latach 1656–1692, a przede wszystkim organizacji i funkcjonowania sądownictwa w państwie pruskim w XVIII wieku.

Z kolei w sekcji pierwszej (Specialia Sect. 1 Von des Magistrats-Jurisdiction), dotyczącej jurysdykcji magistratu, przechowywane były m.in. niedatowane orzeczenie Ławy w Magdeburgu w sprawie dziedziczości zasiadania w Radzie Miejskiej w Szczecinie (nr 1a), spory rady miejskiej z urzędnikami miejskim, mieszczanami, reprezentantami szlachty, akta o organizacji jurysdykcji miejskiej w czasach książęcych, szwedzkich i pruskich. Ponadto w tej grupie znajdowały się odwołania do akt w AKS (P I Tit. 122 nr 13 oraz P I, Tit. 126 nr 4, nr 45)⁹⁰, a także w Archiwum Szwedzkim (Tit. 103 nr 12a i 12b)⁹¹.

W sekcji drugiej, dotyczącej sądu miejskiego i ławniczego (Sect. 2. Von des Stadtgerichts oder Scabinats Fundation und Jurisdiction), zgromadzone były m.in. czternastowieczne księgi miejskie, w tym księga ławnicza z lat 1305–1352 wydana drukiem w 1921 roku przez Martina Wehrmanna (Tit. XII Sect. 2 nr 1c: Verlassung auf Häuser und sonst)⁹², a także dokumenty dotyczące działalności wójtów-sędziów z rodziny von Wussow w Sądzie Ławniczym w Szczecinie z lat 1334–1592 (Tit. XII Sect. 2 nr 2 Bd. 1: Vergleiche, Confirmationen, Verpfändungen des Stadtgerichts mit dem von Wussow) czy liczne opinie, wyroki Sądu Ławniczego w Magdeburgu (Tit. XII Sect. 2 nr 1a, 5, 6) i Uniwersytetu w Helmstädt (Tit. XII Sect. 2 nr 2 Bd. 2). W kolejnych sekcjach znajdowały się archiwalia dotyczące Sądu Łasztowni (Sect. 3 Von der Lastadischen Gerichts- Jurisdiction), organizacji

⁸⁸ Podobnie jak w innych działach część j.i. fizycznie nie stanowiła akt archiwum miejskiego, lecz była częścią zespołów AKS i Archiwum Szwedzkiego.

⁸⁹ Titel XII Generalia nr 1: Bericht gemeiner Mängel, so in den Hofgerichten Stettin und Wolgast täglich geschüret und wie derselben abzuhelfen, hierbei Gerichtsordnung.

⁹⁰ AP Szczecin, AKS 65/2/0/1.124/1/6315 (P I Tit. 122 nr 13), Stettinsche Handlungen de Anno 1561, darauf der Vortrag Anno 1570 erfolgt ist; 65/2/0/1.128/1/6351 (P I, Tit. 126 nr 4), Allerlei Nachrichten, Gesuche, Beschwerden betreffend den Holzhandel zu Stettin; 65/2/0/1.128/1/6359 (P I, Tit. 126 nr 45), Schreiben an die Stadt Alten Stettin wegen der Kämmerereien bei jetzigen Zeiten.

⁹¹ Ponadto, jak w innych grupach, część archiwaliów nie stanowiła depozytu, lecz nabyło je archiwum i włączyło do zespołu.

⁹² Księga składała się z 72 kart pergaminowych (szerokość 20–21,5 cm; wysokość 27–29 cm); okładka była również wykonana z pergaminu. Zapisy w księdze prowadzono w dwóch kolumnach od 26 lipca 1305 do 2 lipca 1352 r., łącznie 2757 wpisów. Wehrmann, wstęp do *Das älteste*, 3–4.

kompetencji sądowych Domu Żeglarza w sprawie katastrof morskich (Sect. 4. Von Seglerhauses- Jurisdiction), Sądu Wetowego (Sect. 5. Von des Wettgerichts- Jurisdiction), jurysdykcji Urzędu Budowlanego w XVIII wieku (Sect. 5a Von des Bauamtsjurisdiction), Sądu Zamkowego i Sądu Fundacji Mariackiej (Sect. 6. Von der Jurisdiction des Burggerichts oder Herrn- Freiheit, item des St. Marienkri- chen Gerichts) oraz orzecznictwa w sprawach granicznych (Sect. 7. Grenzsachen)⁹³.

Titel XIII. Von den Stadtgütern, Eigenthum, Gebäuden, Gefällen und übrigen die Kämmerei angehenden Sachen (Dobra miejskie, własności, budynki, spadki i inne sprawy kamery miejskiej)

Dział ten obejmował 602 j.i., na które składało się 738 j.a. z lat 1422–1857. Archiwalia dzieliły się na Akta ogólne (Generalia von Kämmereisachen, worunter die Acta von denen Kornpächten in denen Stadteigenthumsdörfern befindlich sind) oraz na trzy sekcje. Pierwsza z sekcji (Sect. 1. Specialia zur Einnahme) z kolei dzie- liła się na mniejsze grupy rzeczowe oznaczone numerami alfabetu (od a do Cc; np.: a. Von den Stadteigenthumsdörfern und Vorwerken). W ramach podgrupy dotyczą- cej wsi i folwarków miejskich zastosowano jeszcze kolejny podział – według nazw miejscowości według alfabetu, z wyjątkiem miasta Police (Pölitz), które umiesz- czone było w inwentarzu na początku tych podserii. W sekcji pierwszej w podgru- pie 1. (Sect. 1 l. Bürgerrecht von Einheimischen und Fremden) przechowywane były cztery księgi przyjęcia do prawa miejskiego od 1422 do 1854 roku⁹⁴. Z kolei sekcja nr 2 obejmowała archiwalia dotyczące obiektów publicznych w mieście, w tym ratusza (Sect. 2. Von denen Stadtgebäuden, Plätzen, Bauten usw. und was im Rath- hause an Gerätschaft befindlich), a trzecia dotyczyła wydatków władz miejskich (Sect. 3. Von Stadtausgaben). Jednakże w grupie tej, mimo że dzieliła się na trzy podserie, było przechowywanych jedynie 8 j.a. z lat 1491–1566 oraz z roku 1791.

⁹³ W grupie tych archiwaliów znajdowała się m.in. (Tit. XII Sect. 7 nr 20) Księga Granic Miasta Szczecina (Grenzbuch der Stadt Stettin). Księga ta składała się z 219 kart papierowych oprawionych w zieloną skórę. Prócz opisów granic własności miejskiej były w niej również zawarte plany i mapy. Prümers, „Privilegien-Bücher”, XVI.

⁹⁴ Tit. XIII Sect. 11 nr 1 Bürgerbuch von 1422–1603; nr Ad 2 Bürgerbuch von 1603–1810; oraz dwie nieoznaczone sygnaturami archiwalnymi: Bürgerbuch von 1686–1810; Bürgerbuch von 1810–1854. Pierwszą z ksiąg opisał Otto Grotefend w 1923 roku. Zawierała ona 324 strony, wpisy o 11 tysiącach osób przyjętych do prawa miejskiego. W księdze tej wpisy prowadzone były w cyklu rocznym, przy czym koniec roku i początek nowego, aż do roku 1569/1570, był wyznaczony na Wigilię Bożego Narodzenia. Dopiero od tego momentu pisarz miejski przeniósł początek roku na 1 stycznia. Grotefend, „Das älteste”, 2.

Titel XIV. Kredit- Sachen (Sprawy kredytów)

Dział obejmował jedynie 23 j.i., łącznie 43 j.a., i dzielił się na dwie sekcje. Pierwsza (Sect. 1. Nomina active) zawierała archiwalia z lat 1584–1757 dotyczące kapitałów miejskich, aktywów i pasywów będących przedmiotem obrotu finansowego, żądań miasta wobec dłużników, ale także dochodów osiąganych z inwestycji. Z kolei w drugiej sekcji (Sect. 2. Nomina passiva) miały być przechowywane archiwalia dotyczące powierzonych miastu kapitałów, a także zwrotu długów i odsetek z lat 1599–1723.

Titel XVI. Gen. Von Kriminal oder Inquisitorial Sachen (Sprawy ogólne dotyczące spraw kryminalnych i inkwizycji)

W dziale tym, obejmującym jedną sekcję (Sect. 1) bez określenia jej nazwy, przechowywanych było 14 j.i. z lat 1717–1750, choć pierwotnie było ich nie mniej niż 26 pozycji inwentarzowych. Dotyczyły one wprowadzenia pruskich przepisów kryminalnych na Pomorze, m.in. edyktu o zakazie pojedynków, ordynacji kryminalnej, o karaniu samobójców, postępowaniach karnych i kryminalnych.

Poza układem 16 działów w inwentarzu (Titel I–X, Xa, XI–XIV, XVI) znajdowały się kolejne grupy akt, będące późniejszymi dopływami, które nie zostały włączone bezpośrednio do określonych grup rzeczowych.

Pierwszą taką serię archiwaliów stanowiły materiały Komisji Zaopatrzenia Wojska (Servis Kommission der Stadt Stettin). Archiwalia te dzieliły się generalnie na 5 tytułów i 38 j.i., obejmujących łącznie 49 j.a. z lat 1730–1811. Akta te zawierały materiały dotyczące kwaterunku wojskowych, a także zaopatrzenia w żywność stacjonujących w Szczecinie oddziałów. Wśród akt tych część dokumentacji dotyczyła objęcia miasta przez wojska napoleońskie 30 października 1806 roku.

Największą akcesję archiwaliów stanowiły księgi rachunkowe i pokwitowania (Kassabücher und Beläge). Archiwalia te pochodziły z okresu od XVI do XIX wieku, obejmowały łącznie 53 j.i. dzielące się na 1439 j.a., a zostały włączone do depozytu w 1911 roku (Acc. 4/1911).

W 1917 roku do inwentarza włączono akcesję archiwaliów powstałych w Deputacji Bezpieczeństwa (Sicherungs-Deputation) władz miejskich. Obejmowała ona łącznie 39 j.i. z lat 1814–1858 dotyczących zabezpieczenia przeciwpożarowego miasta, w tym działalności straży pożarnej w tym okresie.

Kolejną grupą archiwaliów były również księgi kasowe (Kassenbücher) z Archiwum Kamery Miejskiej (Archiv der Kämmereikasse). Archiwum Państwowe

w Szczecinie przejęło je do depozytu 22 maja 1925 roku (Acc. 8/1925)⁹⁵. Archiwalia te obejmowały 166 woluminów ksiąg kasowych z lat 1462–1815, a także księgę długów (Schuldbuch) z 1808 roku oraz Kriegskostenrechnung.

Na podstawie analizy zawartości inwentarza depozytu archiwaliów miasta Szczecina stwierdzić należy, że archiwum władz miejskich było niekompletne. Brakowało nie tylko wspomnianych już, a wybrakowanych ksiąg protokołów posiedzeń Rady Miejskiej, ale również tego typu dokumentacji innych kolegialnych organów, np. Sądu Ławniczego w Szczecinie. Niestety nie jesteśmy współcześnie w stanie stwierdzić, czy dokumentacja ta nie została przekazana przez Magistrat w latach 1879–1942 do zasobu Archiwum Państwowego w Szczecinie i nie zaginęła wraz z bieżącą dokumentacją władz komunalnych w 1945 roku. Mogła też w nieznanych okolicznościach zostać utracona przez Magistrat w trakcie XVIII-czy XIX-wiecznych brakowań registratury miejskiej.

Tabela 1. Wykaz ksiąg rachunkowych i załączników do nich z akcesji nr 4 z 1911 roku

Lp.	Tytuł	Daty skrajne	Liczba j.i.	Liczba j.a.
1	2	3	4	5
1	Hauptbuch	1667–1668	1	1
2	Stadtkassabücher	1684–1722	6	35
3	Kassabucher der Stadtziegelei	1677–1819	1	3
4	Einnahme und Ausgabe von der Fortifikationsteuer	1631–1638	1	2
5	Memorialbücher Einnahme und Ausgabe	1681–1682, 1702	2	3
6	Malzbuch von 1624 anfangend	1626, 1646–1722	9	38
7	Zulagswaarenbücher	1682–1722	4	16
8	Zinsbücher	1624–1659	4	10
9	Schossregister und 1 Bürger Schossbuch	1667, 1810	1	1
10	Zulagsquittungen Ein Band	1682–1700	1	1
11	Manualia (Kämmerei Bücher betitelt 1722 duplo)	1683–1864	8	137
12	Belaege	1628–1862	1	889
13	General Designation und Belaege von eingegangenen Schiffen, sowie von Bier und Branntweinschank zur Justificirung der Stadtzulagsrechnungen	1780–1795	2	15
14	Kreditbuch	1806–1820	1	1

⁹⁵ Szukała, *Archiwum*, 74.

cd. tabeli 1

1	2	3	4	5
15	Depositbuch	1810–1829	1	1
16	Kämmereibücher	1689–1703	1	3
17	Kladde	1580–1582, 1592	2	2
18	Kreditbücher (31 Häfte)	1807	1	31
19	Weinbuch	1688	1	1
20	Servisrollen resp. Anlagen	1726–1872	1	147
21	Waageregister	1580–1680	1	30
22	Missgelder – Special-Register	1681–1688	1	2
23	Zollregister	1578–1678	1	59
24	Accise – Extracte der Bier und Branntwein Steuer	1794–1804	1	11
		SUMA	53	1439

W trzecim dziesięcioleciu XX wieku w ramach inwentarza depozytu archiwaliów szczecińskich pracownicy Archiwum Państwowego w Szczecinie dokonali przemieszczenia. Wyłączyli z niego 30 rękopiśmiennych ksiąg z działu I oraz XII i XIII. Fizycznie zostały one włączone do Zbioru Manuskryptów Miejskich (w 1933 r. otrzymał on oznaczenie Rep. 38 Handschriften). W jego ramach utworzono grupę Rękopisów Szczecina (Rep. 38 HS Stettin).

Tabela 2. Wykaz rękopisów miasta Szczecina wyłączonych z inwentarza depozytu i przeniesionych do Zbioru Rękopisów Miejskich (Rep. 38 HS Stettin)

Lp.	Sygnatura	Tytuł	Daty skrajne
1	2	3	4
1	nr 1	Copialbuch der Stadt Stettin Privilegien	1243–1589
2	nr 1a	Copialbuch der Stadt Stettin Privilegien	1243–1509
3	nr 1b	Copeiliche Privilegia und Urkunden der Stadt Stettin, copiert 1750	1272–1552
4	nr 1c	Copialbuch, geschrieben von Friedeborn 1602	1243–1669
5	nr 2	Stettiner Stadtbuch (Aufschrift: Copialbuch de 1243)	1407–1590
6	nr 3	Copial der Stettinschen Privilegien	1249–1544
7	nr 4	Civilaquia	1411–1481
8	nr 4a	Eines edlen Rats zu Altenstettin Gesetze und Ordnunge, wobei auch der Ratspersoneneid	1455–1683

cd. tabeli 2

1	2	3	4
9	nr 5	Verlassungen auf Häuser und sonsten ⁹⁶	1305–1352
10	nr 6	Verlassungen	1495–1523
11	nr 6a I	Geistliche Verlassungen auf Häuser	1373–1436
12	nr 6a II	Geistliche Verlassungen auf Häuser	1436–1525
13	nr 7	Lastadisches Gericht wegen Verlassung von Häusern	1541–1570
14	nr 8	Bürgerbuch	1422–1603
15	nr 9	Bürgerbuch	1570–1685
16	nr 10	Bürgerbuch	1603–1810
17	nr 10a	Bürgerbuch	1686–1810
18	nr 10b	Bürgerbuch	1809–1854
19	nr 11	Manual über die Etatsmässigen Einnahmen der Kämmeri zu Altenstettin	1825
20	nr 11a	Matrikel, darin alle der Stadt Altenstettin zugehörige, eigentümliche Stadt- und Landgüter, jetzige Einkünfte, Pächte und Hebungen zu ewiger Nachrichtung beschrieben per Secretarium Elias Schleker und Paulus Friedeborn	1187–1585
21	nr 11b	Extrakt der Matrikel: Designation der Einnahmen und Hebung von Kornpächtern, Geldpacht, Wiesen- und Holzzinsen per Secretarium Elias Schleker mit Anhang von 1625–1627	1564–1594
22	nr 11c	Matricul. Privilege und Ordnungen	1243–1616
23	nr 11d	Stadt-Matrikel über die Hebungen und Bauten der Kämmeri, aus den alten Matrikeln von 1564 und 1603 zusammengetragen 1703 von Jeremias Hopffern mit Listen der Einwohner der Stadteigentumsdörfer	1703
24	nr 12	Steuerlisten der Stadt Stettin	1576–1601
25	nr 13	Die Hanseatischen Privilegien, extrahiert von Elias Schleker	1370–1571
26	nr 14	Kämmeri-Ausgaberegister	1462–1473
27	nr 15	Kämmeri-Ausgaberegister	1563–1577
28	nr 16	Holzregister der Stadtkämmeri	1566–1578
29	nr 17	Einnahmeregister der Stadtkämmeri	1578–1591
30	nr 18	Verleihungen, Konfirmation, Verpfändung des Gerichts zu Altenstettin, den Wussow und dem Rat zu Altenstettin	1334–1592

⁹⁶ Księga wydana przez Martina Wehrmanna.

Podsumowanie

Archiwum historyczne miasta Szczecina, choć niekompletne (brak m.in. protokołów rady miejskiej), utracone najpewniej bezpowrotnie w 1945 roku, stanowiło jeden z najważniejszych zasobów źródeł do dziejów przede wszystkim samego Szczecina oraz miejscowości z nim związanych (własność miejska), a dziś często stanowiących jego dzielnice (Turzyn, Krzekowo, Niemierzyn, Osów, Pomorzany, Gumieńce i in.). Brak tych archiwaliów to dla współczesnych badaczy bardzo poważne utrudnienie w badaniach nad dziejami miasta praktycznie w każdym wymiarze – dziejach ustrojowych, politycznych, społecznych czy gospodarczych. Część tych strat rekompensują archiwalia zgromadzone w Archiwum Państwowym w Szczecinie (choćby zespół Archiwum Książąt Szczecińskich), Landesarchiv Greifswald czy Geheimes Staatsarchiv PK Berlin-Dahlem. Jednak wielu badań, np. z zakresu socjotopografii, struktur społecznych czy zawodowych lub też marginesu społecznego, możliwych dla takich ośrodków, jak Greifswald, Stralsund, Kołobrzeg czy Gdańsk, Toruń lub Elbląg, badacze przeszłości stolicy Pomorza Zachodniego nie będą już mogli przeprowadzić.

Brak dostępności tego archiwum dla historyków stanowi także ograniczenie w rozwoju badań nad przeszłością Pomorza, szczególnie w kontekście roli Szczecina w dziejach politycznych, społecznych czy gospodarczych tego regionu jako księstwa i stanu Rzeszy, ważnego czynnika w Związku Hanzeatyckim, a następnie prowincji państwa szwedzkiego czy pruskiego. Ponadto ograniczone są możliwości badań nad rolą Szczecina jako czynnika politycznego czy społeczno-gospodarczego w dziejach krajów nadbałtyckich.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Szczecinie. Archiwum Książąt Szczecińskich, sygn. 65/2/0/1.124/I/6315, 65/2/0/1.130/I/6391, 65/2/0/1.131/I/6427, 65/2/0/1.134/I/6453, 6454, 6474.

Archiwum Państwowe w Szczecinie. Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku, sygn. 65/78/0/1.4/469, 704, 65/78/0/3.51/1805, 1879, 1887.

Archiwum Państwowe w Szczecinie. Rejencja Szczecińska, sygn. 65/92/0/1.61/I/2558, 2599.

Źródła drukowane

Amtsblatt der Regierung Stettin 1813.

Annalen der Preussischen innern Staatsverwaltung 16 (1832).

Ministerialblatt der innere Verwaltung 16 (1855), 20 (1859).

Opracowania

Berghaus, Heinrich. *Geschichte der Stadt Stettin, der Hauptstadt von Pommern: topographisch-statistisch beschrieben nach allen Richtungen ihre politischen, bürgerlichen, merkantilischen und kirchlichen Lebens*. T. 2. Berlin: Verlag von J. Riemschneider, 1876.

Branig, Hans. „Das Staatsarchiv Stettin und die Pflege des nichtstaatlichen Archivgutes in Pommern”. *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 52 (1938), 4: 82–90.

Diestelkamp, Adolf. „Das Staatsarchiv Stettin seit dem Weltkriege”. *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 52 (1938), 4: 70–82.

Friedeborn, Paul. *Historische Beschreibung der Stadt Alten Stettin*. Alten Stettin: gedruckt durch unnd in Verlegung S. Joachim Rheten Erben, 1613.

Gaziński, Radosław. „Administracja Szczecina w czasach Paula Friedeborna”. W: *Paul Friedeborn i jego dzieło*, red. Paweł Gut, 37–49. Szczecin: Zamek Książąt Pomorskich, 2021.

Gaziński, Radosław, Jerzy Grzelak, Jerzy Podrański, oprac. *Regesty dokumentów miasta Szczecina z lat 1243–1856*. Szczecin: Archiwum Państwowe w Szczecinie, 1993.

Gaziński, Radosław, Paweł Gut. „Historische Büchlein i Geheime Finanz Bücher jako przykłady źródeł do dziejów społeczeństwa miejskiego na Pomorzu Pruskim w II połowie XVIII wieku”. *Przeszłość Demograficzna Polski* 36 (2014): 151–164.

Gaziński Radosław, Paweł Gut, Maciej Szukała, oprac. *Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik po zasobie archiwalnym. Akta do 1945 roku*. Warszawa–Szczecin: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2002.

Grotefend, Otto. „Das älteste Stettiner Bürgerbuch”. *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 1–2 (1923): 2–6

Grotefend, Otto. *Regestenbuch der Urkundensammlung der Stadt Stettin 1243–1856*. Oprac. Jerzy Grzelak, Bogdan Frankiewicz. Szczecin: Archiwum Państwowe w Szczecinie, 1996.

Gut, Paweł. „Urząd Rady Podatkowego w Choszczynie dla miast powiatów tylnych Nowej Marchii”. *Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny* 10 (2003): 123–133.

Head, Randolph C. *Making Archives in Early Modern Europe. Proof, Information, and Political Record Keeping, 1400–1700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

- Hoogeweg, Hermann. „Die Entstehung des Stralsunder Stadtarchivs”. *Baltische Studien* NF 30 (1928): 85–103.
- Morré, Fritz. „Quellen zur Bevölkerungsgeschichte der pommersche Städte im Stettiner Staatsarchiv”. *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 52 (1938), 4: 97–102.
- Neitmann, Klaus, Winfried Schicht, red., Joachim Stephan, oprac. *Städtebuch Historisches Ostbrandenburg*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2022.
- Piskorski, Jan Maria. *Miasta księstwa szczecińskiego do połowy XIV wieku*. Poznań–Szczecin: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2005.
- Prümers, Rodgero. „Die Städtischen Archive der Provinz Pommern links der Oder”. *Baltische Studien* 32 (1882): 73–99.
- Prümers, Rodgero. „Privilegien-Bücher, Matrikeln, Copiarrien etc.”. W: *Pommersches Urkundenbuch*. T. 2, cz. 2, red. Rodgero Prümers, VIII–XX. Stettin: Staatsarchiv Stettin, 1885.
- Randt, Erich. „Hundert Jahre Archivpflege in Pommern in Überblick”. *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 52 (1938), 4: 62–70.
- Schleinert, Dirk. „Das Staatsarchiv Stettin von 1930 bis 1945”. *Baltische Studien* NF 99 (2013): 111–131.
- Skupieński, Krzysztof. „Biurokracja w średniowiecznej kancelarii” W: *Drogą historii. Studia ofiarowane profesorowi Józefowi Szymańskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Piotr Dymmel, Krzysztof Skupieński, Barbara Trelińska, 206–212. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001.
- Stelmach, Mieczysław. „Losy archiwaliów szczecińskich w okresie II wojny światowej”. *Szczeciński Informator Archiwalny* 9 (1995): 17–39.
- Syska Ewa. „Źródła do dziejów Nowej Marchii z okresu panowania Askańczyków i Wittelsbachów (do 1373 r.)”. *Studia Źródłoznawcze* 43 (2005): 61–83.
- Szukała, Maciej. *Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1914–1945. Ludzie i działalność*. Szczecin: Archiwum Państwowe w Szczecinie, 2019.
- Thiede, Friedrich. *Chronik der Stadt Stettin*. Stettin: Verlag von Ferdinand Müller, 1849.
- Turek-Kwiatkowska, Lucyna. *Z dziejów służby archiwalnej. Archiwa na Pomorzu Zachodnim w latach 1808–1914*. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1968.
- Wehrmann, Martin, red. *Das älteste Stettiner Stadtbuch*. Stettin: Herrcke und Lebeling, 1921.
- Wehrmann, Martin, Ferdinand Fabricius, Theodor Pyl, Paul Manke. „Die erhaltenen mittelalterlichen Stadtbücher Pommerns”. *Baltische Studien* 46 (1896): 45–102.
- Wilmans, Roger. „Aus einigen Stadtarchiven Westfalens. Ergebnisse amtlicher Inspectionen, auf höhere Veranlassung veröffentlicht”. *Rheinisch-Westphälische Geschichtsforschung und Alterthumskunde* 2 (1876): 61–84.
- Winter, Georg. „Aus pommerschen Stadtarchiven”. *Deutsche Geschichtsblätter* 3 (1902): 249–261, 295–306.

Abstrakt

Artykuł dotyczy zaginionych w 1945 roku historycznych archiwaliów miasta Szczecina. Autor przedstawia proces narastania archiwum miejskiego Szczecina, przekazania jego zasobu do depozytu archiwum państwowego, następnie uformowania z niego zespołu archiwalnego. Ta część narracji prowadzona jest na tle rozwoju pruskich archiwów miejskich i państwowych, a także dyskusji o uznaniu akt miejskich za wartościowe źródło historyczne. Następnie autor omawia strukturę wewnętrzną zespołu oraz charakteryzuje zawartość kolejnych grup rzeczowych historycznego archiwum stolicy Pomorza.

On the resources of the lost historical archive of the city of Szczecin

Abstract

The article deals with the historical archival records for the city of Szczecin, which were lost in 1945. The author outlines the process of compiling the Szczecin municipal archive, transferring its contents to the State Archive and then forming an archival collection from it. This section of the narrative is conducted against the backdrop of the development of Prussian municipal and state archives, as well as discussions on the recognition of municipal records as a valuable historical source. Then the author discusses the internal structure of the collection and describes the contents of the consecutive subject groups in the historical archive of the Pomeranian capital.

Cytowanie

Paweł Gut, „O zasobie zaginionego historycznego archiwum miasta Szczecina”, *Przegląd Zachodniopomorski* 37 (2022), 66: 65–99, DOI: 10.18275/pz.2022.37-05.